

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE BİR HARİCİYE BÜROKRATININ PORTRESİ: HÜSEYİN HÜSNÜ PAŞA (1839-1916) *

THE PORTRAIT OF AN EXTERNAL BUREAUCRAT
IN ABDULHAMID II: HUSEYIN HUSNU PASHA
(1839-1916)

Mahmut AKPINAR**

Makale Bilgisi

Başvuru: 16.12.2021

Kabul: 18.07.2022

Article Info

Received, Dec,16,2021

Accepted: Jul,18,2022

Öz

Asker kökenli bir aileden gelen Hüseyin Hüsnü Paşa İstanbul'da ve Paris'te aldığı parlak askeri eğitimin ardından mesleki kariyerine 1866'da Paris Elçiliğinde ateşemiler olarak başladı. Hüsnü Paşa 1873'te İstanbul'a döndükten sonra Harbiye Mektebine hoca olarak görevlendirilse de, hariciye ile iltisaklı geçici görevler üstlendi. Hüsnü Paşa, Balkanlarda yaşanan olaylarla birlikte orduda görevler üstlenerek esas kimliğine geri döndü. Paşa, 1877-1878 Osmanlı Rus savaşı sonrasında savunma ve güvenlik kapsamında yer alan komisyonlarda bulunarak askeri görevlere devam etti. 1888'de önce Karadağ'da yaklaşık bir yıl ortaelçilik yaptıktan sonra, mesleki kariyerinin olgunluk döneminde Petersburg Büyükelçiliğine atandı. II. Abdülhamid'in güveni ve desteğiyle geldiği Petersburg'da on dokuz yıllık hizmetiyle, paşa, kesintisiz en uzun süre görev yapan Müslüman elçi oldu. Ancak 1908'de meşrutiyet ilan edildiğinde İttihatçıların hışmına uğradı. İttihatçılar mutlak sadakati nedeniyle Abdülhamidci olarak gördükleri paşayı görevden uzaklaştırdılar. Otuz yılı aşan hizmeti ve mesleki tecrübesi hiçe sayılan paşaya, bir daha görev

* Bu çalışma, 21-22 Haziran 2019 tarihinde Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi'nde düzenlenen, Karlofça'dan Mudanya'ya Osmanlı Dış Politikası ve Diplomasisi konulu Osmanlı Araştırmaları Çalıştayı-I'de sözlü olarak sunulan "Bir Asker Diplomatın Portresi: Hüseyin Hüsnü Paşa (1839-1916) bildirisinin genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, maakpinar@cumhuriyet.edu.tr, Orcid:0000-0001-7269-0360.

vermediler. Gördüğü muamele karşısında büyük hayal kırıklığı yaşayan paşa, 1916'da yani I. Dünya Savaşı devam ederken vefat etti.

Anahtar Kelimeler: Askeri eğitim, Ateşemiliter, Hariciye, Elçi, Sadakat

Abstract

A Coming from a military family, Huseyin Husnu Pasha started his professional career as an attaché in the Paris Embassy in 1866, after a brilliant military education in Istanbul and Paris. After Husnu Pasha returned to Istanbul in 1873, he was appointed as a teacher to the Military Academy, although he expected more important duties due to his education and professional qualifications. During this duty, Pasha was given temporary duties related to the foreign ministry. With the events in the Balkans, Pasha, like many staff members, was assigned to the army and returned to his original identity. After the Ottoman-Russian war of 1877-1878, Pasha took part in the commissions within the scope of defense and security and again assumed military duties. In 1888, he was appointed as the Petersburg Embassy in the maturity period of his professional career, after first serving as ambassador in Montenegro for about a year. With his nineteen years of service in Petersburg, where he came with the trust and support of Abdulhamid II, he became the longest-serving Muslim ambassador without interruption. However, when the constitutional monarchy was declared once again in 1908, Pasha was under the wrath of the Unionists. The Unionists dismissed Pasha, whom they saw as an Abdulhamidist, because of his absolute loyalty. Pasha, whose service and professional experience of more than thirty years was disregarded, was not given a duty again by the constitutionalist governments, probably due to the pressure of the Unionists. Pasha, who was very disappointed with the treatment he received, died in 1916, that is, during the First World War.

Keywords: Military education, Military attaché, Foreign affairs Ambassador, Loyalty

Giriş

Avrupa'da cereyan eden 1830 ihtilalleriyle dikkat çeken liberal düşünce devlet sistemi içinde kendine yer bulmaya çalışırken, Osmanlı Devleti'ndeki reform istekliliğini de kaçınılmaz bir surette artırdı. Tanzimat ile birlikte bürokraside sivilleşmeye çalışan Osmanlı yönetimi artık değişen koşullara hızlıca uyum sağlayacak ve nitelikli bürokrat yetiştirmek üzere yeni adımlar attı. Divan sisteminden nezaret sistemine geçiş kurumsallaşma bakımından önemli bir adımdı. Zira kurumsallaşma bürokratların mesleki gelişimi ve yeterliliği açısından büyük önem arz ediyordu. Bürokrasideki kurumsallaşma Osmanlıcılık düşüncesine dayandırılmak isteniyordu. Yani Müslüman ya da gayrimüslim olsun, herkesin kendini iyi şekilde yetiştirerek devlete bağlılıkla hizmet etmesi ve gerektiğinde devletini her zeminde en güzel şekilde temsil

etmesi bekleniyordu. Kozmopolit ve seküler diyebileceğimiz yeni bürokrasinin, mesleki bir alanında kendini yetiştirmiş, uzmanlaşmış, ancak gerektiğinde bürokrasinin farklı alanlarında görev yapabilme pratikliğini gösterecek, yabancı dil bilen, entelektüel bir birikime sahip bürokratlara ihtiyacı vardı. İç ve dış siyasi ilişkilerdeki ayrımın giderek azalması ve iş yoğunluğunun artması ile II. Abdülhamid döneminde bu özelliklere sahip bürokratlara olan gereksinim daha da artmıştı. Nitekim açılan modern mekteplerde ve Batıdaki okullarda eğitim gören gençler yeni bürokratik ve diplomatik yapıya daha kolay ve hızlı bir şekilde uyum sağladılar. Hüseyin Hüsnü de o gençlerden biriydi. Tanzimat bürokratlarının genel özelliklerinin çoğuna sahip olan Hüseyin Hüsnü ayrıca, aldığı yoğun askeri eğitimle daha disiplinli, prensipli ve özverili bürokrat portresi çizerek birçok sivil bürokrattan ayrılmaktaydı. Mesleki başarının yanı sıra diğer yönleriyle de sarayın dikkatini çeken Hüseyin Hüsnü'ye itimadın tecellisi olarak Hariciye dahilinde birçok görev tevdi edildi. Bu çalışmada kırk yılı aşkın bir süre Devlet-i Âliyye'ye hizmet eden Hüseyin Hüsnü'nün aile, eğitim ve meslek hayatına değinilerek portresi çizilmeye çalışıldı. Ayrıca bu sayede dönemin çeşitli meselelerine ve gelişmelerine yer verildi. İlber Ortaylı'nın ifade ettiği gibi "Tespit edebildiğimiz mazideki insanların her biri, tarihin bir bölümünü temsil etme potansiyeline sahiptir. Elverir ki, tarihçi onu gerçekten tespit edebilsin ve ona kalemiyle yeniden hayat verebilsin"¹.

Hüseyin Hüsnü Paşa'nın Aile ve Eğitim Hayatı

Hüseyin Hüsnü 1839 yılında İstanbul'da doğdu². Sultan II. Mahmud zamanında "sarayda müteşekkil Asâkir-i Şâhâne mütekaitlerinden" olan, Hüseyin Hüsnü Efendi'nin oğludur³. Babası Hüseyin Hüsnü Efendi Osmanlı sarayında yıllarca muhtelif askerlik hizmetlerinde bulunmuş, mesleğini asker olarak tamamlamış bir zattı. Babasının mesleği şahsiyetinin şekillenmesinde belirleyici oldu. Hüseyin Hüsnü Bey, Zehra isimli bir hanımefendi ile evlendi⁴. Çiftin biri kız, diğeri erkek olmak üzere iki çocukları vardı. Hüseyin

¹ İlber Ortaylı, "Türk Tarihçiliğinde Biyografi İnşası ve Biyografik Malzeme Sorunsalı" *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, (I. Uluslararası Tarih Kongresi 24-26 Mayıs 1993 Ankara), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 63.

² Adnan Şişman'ın Hüseyin Hüsnü Paşa'nın hüviyeti hakkında verdiği malumata göre, Paşa İstanbul'un İstinye semtindedir, bkz. Adnan Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 123; Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*, Cilt IX, TTK Basımevi, Ankara 2008, s. 125.

³ BOA. HR. SAİD., 5/ 30. 24 Ra 1315/ 23.8.1897.

⁴Hüseyin Hüsnü Bey'in eşi Zehra Hanım hakkındaki bilgi oldukça sınırlıdır. Ancak Zehra Hanım 1903 yılında Şefkat Nişanı ile taltif edilmiştir, bkz. BOA. İ.TAL., 308/38, 04 Ca 1321/ 29.07.1903.

Hüsnü, üstlendiği görevler dolayısıyla uzun yıllar memleketten ve ailesinden uzak kaldı. Yani aile hayatının önemli bir bölümü aile özlemi ve hasreti ile geçti. Hüseyin Hüsnü ve ailesi bir müddet Kefeliköy dalyanının kurulduğu yerdeki yalıda ikamet etti⁵. Daha sonra ise, Göztepe’de Cavid Paşa sokağındaki Hasib Paşa köşkünde oturdu⁶.

Hüseyin Hüsnü Bey’in örgün eğitim hayatı Osmanlı geleneksel eğitiminin ilk basamağı olan sıbyan mektebiyle başladı. Rüştiyeden sonra Mühendishane-i Berrî-i Hümayun İdadisinde okudu. Bu mektebe muhtemelen 1852 yılında başladı. Burada aldığı Fransızca ve Arapça dersleri onun bu dilleri geliştirmesine önemli bir katkı yaptı. Hüsnü Bey sicilinde “*Fransız lisanında tekellüm (konuşma) ve kitabet (yazı yazma) edebilirim*” demektedir⁷. Bu önemlidir. Zira Tanzimat ile birlikte eğitim ve bürokraside Fransızcaya verilen önem artmıştı. Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti burs imkânı tanıdığı birçok talebeyi çeşitli Avrupa ülkelerine tahsil için göndermekteydi. Askerî okullardaki başarısıyla bilhassa Fransa tercih ediliyordu⁸. Nitekim Hüseyin Hüsnü Bey de 1856 senesinde tahsil için Paris’e gönderildi⁹. Hüseyin Hüsnü Bey, Paris’e geldiğinde kendisi gibi Mühendishane-i Berrî-i Hümayun İdadisini tamamlayan on talebe ile birlikte 17 Aralık 1856 tarihinde Prytanée Impèrial Militaire’ye¹⁰ kaydoldu¹¹. Hüseyin Hüsnü Bey, burada 30 Haziran 1857’ye kadar eğitim gördü¹². Hüseyin Hüsnü Bey, Ekim 1857’de *Fransız Maârif-i Umûmiye Nâzırının himâyesinde*¹³ açılan Mekteb-i Osmanîye kaydoldu¹⁴. Hüseyin Hüsnü Bey bu mektepte eğitime 1857 senesinin Kasım ayında başladı.

1861 senesinin Eylül ayında Hüsnü Bey, diğer Mekteb-i Osmanî talebeleri gibi sınava girdi ve kendisi ile birlikte on yedi talebe başarılı oldu. Hüsnü Bey’in başarısı, hocaların dikkatini çekti. Okulla ilgili bilgi alan Fransa’nın eğitim bakanı, Hüseyin Hüsnü Bey’in de aralarında bulunduğu bazı başarılı

⁵ A. Sermet Muhtar Alus, *Eski Günlerde*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 176.

⁶ N. Bedi Şehsuvaroğlu, *Göztepe*, TTOK Yayınları, İstanbul 1969, s. 144.

⁷ BOA. HR. SAİD., 5/30.

⁸ Uğur Özcan-Abidin Temizer, *Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne Karadağ’da Türk Sefirleri ve Şehbenderleri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 124.

⁹ Şişman, *a.g.e.*, s. 67.

¹⁰ Bu mektep Fransa’nın köklü eğitim kurumlarından birisi olup La Flèche şehrinde teşekkül edilmiştir. Descartes gibi pek çok ünlü simanın eğitim gördüğü bu mektep farklı zamanlarda farklı amaçlarla derslere devam etmiştir, bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/Prytanée_National_Militaire (26.11.2021)

¹¹ Şişman, *a.g.e.*, s. 19.

¹² Adnan Şişman, “Mekteb-i Osmanî (1857-1864)”, *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt V, Sayı 5, 1986, s. 126.

¹³ Şişman, *a.g.e.*, 23-24.

¹⁴ Şişman, *a.g.e.*, s. 123.

öğrencilerin Ecole Militaire De Cyr'ye¹⁵ tavsiye edildiğini bildirdi¹⁶. Mektebi Osmanîdeki eğitimini Aralık 1861'de tamamlayan¹⁷ Hüsnü Bey, vakit kaybetmeden Ecole Militaire de Saint-Cyr adlı mektepte eğitimine devam etti. Hüsnü Bey, buradaki eğitimini 1864 yılında bitirdi. Eğitimine hiçbir fâsıla vermeyen Hüsnü Bey, 1864 senesinin Ocak ayında Ecole d'Etat-Major¹⁸ adlı mektebe kayıt oldu ve buradaki tahsilini ise 1867'de tamamladı¹⁹. Başarılı bir eğitim hayatını geride bırakan Hüsnü Bey, birincilik diplomasını büyük bir gururla aldı. Akabinde aynı gururu erkân-ı harp sınıfına kabul edildiğinde yaşadı²⁰. Ayrıca Hüsnü Bey, eğitimi boyunca büyük bir ilgi gösterdiği tarih ve coğrafya alanlarında kendisini geliştirerek ilmini muallimlik yapabilecek kadar ileri bir seviyeye taşıdı²¹. Öte yandan Hüsnü Bey'in uzun yıllar yurt dışında kalarak farklı okullarda tahsil görmüş olması, onun kişisel gelişimine ve fikriyatına olumlu yansıdı.

Mesleğe Giriş ve Paris'teki Görevleri (1866-1873)

Hüseyin Hüsnü Bey 1866'da Mehmed Cemil Paşa Paris elçisiyken, ataşemileter tayin edildi²². Sicilinde bu göreve atandığında kolağası rütbesinde olduğu ifade edilmiş. Bir müddet sonra Paris'teki Mektebi Osmani Müdürlüğü de kendisine tevdi edildi. Hüsnü Bey'e 35 lira maaş verilmekteydi. Hüseyin Hüsnü Bey'in ilk görev yılında Paris şehri önemli misafirleri ağırlarken, onlardan biri de Sultan Abdülaziz idi. III. Napolyon'un Paris Sergisine daveti üzerine Paris'e gelen sultan başta sergi olmak üzere çeşitli yerleri gezmiş ve 12 Temmuz 1867'de Paris'ten ayrıldı. Sultanın ziyareti büyük güvenlik tedbirleri altında gerçekleşti. Zira o dönem Paris, Osmanlı

¹⁵ Bu mektep Napolyon tarafından 1803 senesinde Fontainebleau'da açılmıştır, bkz. <https://www.britannica.com/topic/Saint-Cyr-military-academy-France>.(26.11.2021); Fransa Cumhurbaşkanılarından Charles De Gaulle de bu akademiden mezun olmuştur, bkz. <https://www.onlinecollege.org/10-most-prestigious-military-academies-in-the-world/>. (26.11.2021)

¹⁶ Kuntay Gücüm, *Islahat Fermanı Sonrasında (1856-1871) Osmanlı Devlet Yapısındaki Değişime Fransa'nın Etkisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 280.

¹⁷ Şişman, *a.g.e.*, s. 67.

¹⁸ 1818'de kurulmuş kraliyet okuludur. Fransa'nın önemli askeri okullarından biriydi bkz. https://fr.wikipedia.org/wiki/École_d'application_du_corps_royal_d'état-major (26.11.2021);

¹⁹ Şişman, *a.g.e.*, s. 123. Hüseyin Hüsnü Paşa, Ecole d'Etat Major adlı mektebi tamamlayan ve Devlet-i Âliyye'nin askeri kuvvetlerinde görev almış olan ilk kişilerdendir. bkz. Şişman, *a.g.e.*, s. 87.

²⁰ Özcan-Temiz, *a.g.e.*, s. 124-125; BOA. HR. SAİD., 5/30.

²¹ BOA. DH. SAİDd, 26/435. 29 Z 1255/ 04.03.1840?

²² Ahmet Esad Bey'in halefini Mirliva Hüseyin Vasfi Paşa olarak vermekte. Fakat Hüseyin Vasfi Bey'in Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü Efendi ile birlikte 1866 yılı sonuna doğru, Paris Sefaretine ataşemileter atandığı görülmektedir, bkz. BOA. A.MKT. MHM, 368/43. 12 B 1283/20.11.1866.

muhalliflerinin toplandığı şehirlerden biriydi. Hatta Osmanlı Hükümeti ziyaret dolayısıyla elçisi vasıtasıyla Paris'teki muhaliflerin dağıtılmasını talep etmişti²³. Açık bir bilgi bulunmamasıyla birlikte muhtemelen elçilik görevlisi olarak diğer ataşemiliterlerle birlikte Hüsnü Bey de bu ziyaret sırasında görev yaptı. 1869'da ise Berlin'de düzenlenen Salib-i Ahmer Kongresine Hüsnü Bey de hükümetten gelen talimatla katılmıştı. Berlin Elçisi Aristarki Bey de bu toplantılara iştirak etmiştir. Toplantıda Osmanlı heyeti, Osmanlı Devleti'nin bu alanda yaptığı çalışmalar hakkında bilgi verdi²⁴. Hüsnü Bey, aynı yıl müdürlüğünü yaptığı Mekteb-i Osmanide öğrencilerin seviyesini yeterli bulmadığı için bir nevi yeterlilik sınavı yapmak istedi. Paris Büyükelçisi Cemil Paşa durumu hükümete bildirdikten sonra Fransız Eğitim Bakanlığında da alınan yardımla yapılan sınavda, yeterli olmayan öğrenciler İstanbul'a geri gönderilirken, yerlerine yeni öğrenciler geldi²⁵.

17 Eylül 1870'te Prusya ordusu Paris'i kuşattığında diğer elçiler gibi Cemil Paşa'nın Paris'ten ayrılmasının daha doğru olacağı Hariciye tarafından bildirilmişti. Hüsnü Bey'i maslahatgüzar olarak elçilik işlerini yürütmesi için görevlendiren Cemil Paşa, ardından İstanbul'a döndü²⁶. Hüsnü Bey Fransa'da durumun giderek kötüleşmesi üzerine Paris'teki öğrencilerin emniyetini sağlamak için Cemil Paşa'ya mektupla durumu bildirdi. Mezun olanların İstanbul'a dönmesi, diğerlerinin ise Brüksel ve Liege'ye nakledilmesi istendi. Nakledilen öğrencilerin ikisi hariç, eğitimlerini Belçika'da tamamladı²⁷. Savaş sonrasında sağlığını gerekçe gösteren Cemil Paşa kaplıcalara gidebilmek için izin isteyince, Hüsnü Bey'in görev süresi uzamış oldu²⁸. 1872 yılı yazında Hüsnü Bey hizmetleri ve ehliyeti dolayısıyla terfi ettirilirken, talebelerin gösterdiği gayret ve İstanbul'dan tıp ve diğer eğitim kurumları için istenen kitap ile araç-gereç temininde gösterdiği hassasiyet takdirle karşılanmıştı²⁹. Temmuz 1872'de göreve Paris Büyükelçiliğine Server Paşa atandığında bir süre de onunla çalıştı. Paris'teki son görevi, Saint Léonard Şirketine yaptığı ziyaret oldu. Aslında bu ziyaret, bir nevi talebeleri teftişi. Liege'de mesleki eğitim alan Osmanlı talebeleri bu şirkette staj görüyorlardı,

²³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, TTK Basımevi, Ankara 1993, s. 155-156.

²⁴ Seçil Karal Akgün- Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 16; *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sâlnâmesi*, Ahmet İhsan ve Şurekası Matbaacılık, 1329-1331, s. 22.

²⁵ Şişman, *a.g.e.*, s. 75-76.

²⁶ Petersburg Sefirliğine atanan Hüsnü Paşa'nın Paris'te ne kadar maslahatgüzarlık yaptığının bildirilmesi talep edilmiştir, bkz. BOA. HR. TH, 95/50. 21.12.1889.

²⁷ Şişman, *a.g.e.*, s.77-78.

²⁸ BOA. İ.HR., 14886. 29 R 1288/ 18.07.1871.

²⁹ BOA. HR.MKT., 774/60. 04 Z 1289/ 02.02.1873.

ziyaret sırasında hem şirket hem de talebeler hakkında bilgi aldı³⁰. 1873'te yerini Mirliva Agah Efendi'ye bırakarak İstanbul'a döndü.

Harbiye Mektebi Hocalığı ve Hocalığı Sırasındaki Geçici Görevleri (1873-1875)

Hüseyin Hüsnü Bey 1873'te İstanbul'a döndü. Osmanlı Devleti için oldukça sıkıntılı ve sancılı bir dönemdi³¹. Âli ve Fuad paşalardan sonra hükümet ve bürokrasiye yeni bir yön verilmeye çalışıldı. Ancak Osmanlı'da siyasi istikrarsızlık giderek arttı ve ekonomik bunalımın önüne geçilemedi. Öte yandan bürokraside farklı himaye arayışlarına yol açan bir sürece girilmişti. Hüsnü Bey, şimdilerde bürokraside daha etkin görünen yenilikçi muhaliflerle Paris'teyken mücadele etmişti. Uzun bir aradan sonra İstanbul'a dönen Hüsnü Bey Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye hocalığına memur edildi. Fransa'da on yılı aşkın çeşitli okullarda askeri eğitim gören Hüsnü Bey oldukça donanımlı idi. Hüsnü Bey, Harbiye Mektebinde erkân-ı harp sınıflarına tarih ve Fransızca, piyade sınıfının dördüncü yılı talebelerine de askerî coğrafya dersleri vermeye başladı³². Erkân-ı harp subayları öteden beri askerî okullarda çeşitli dersler vermekteydi³³. Mektepteki hocalığı bazı geçici görevlerle kesintiye uğrasa da 1876 yılına kadar devam etti. Ayrıca Sanayi Mektebi bünyesinde yer alan komisyon üyeliğine atandı³⁴. Komisyonun

³⁰ Aysin Şişman, "Osmanlı Devleti'nde Batılı Anlamda Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt I, Sayı 1, 2008, s. 36.

³¹ BOA. DH.SAİDd., 26/435 Hüseyin Hüsnü Paşa İstanbul'a döndüğünde bir süredir bürokrasideki istikrarsızlık söz konusuydu.. Âli ve Fuad Paşaların yakınlık duyduğu ve birçok modernleşme hamlesinde örnek alınan Fransa'nın, Prusya karşısında ağır bir mağlubiyete uğraması, Osmanlı bürokrasisinde yeni kırılmalara yol açtı. Ayrıca Eylül 1871'de de Âli Paşa'nın vefat etmesiyle, Tanzimattan beri inşa edilen süreç, bir tutulma devresine girdi. Söz konusu bu durum çeşitli yönetim kalemlerine bürokrat tayininde özellikle hissedildi. Âli ve Fuad Paşaların biraz daha gölgesinde kalan Mahmud Nedim Paşa'yı ön plana çıkardı. Nasıl ki Tanzimatın mimarı Mustafa Reşid Paşa'nın göreve getirilmesi İngilizlerce, Âli ve Fuad Paşaların vazifelendirilmesi Fransızlarca olumlu bir gelişme olarak karşılanıyorsa Mahmud Nedim Paşa'nın da üst düzey yerlere gelmesi Ruslarca müspet bir gelişme olarak değerlendirildi, bkz. Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s. 108. Mahmud Nedim Paşa bürokrasinin elemanlarında büyük değişikliklere yol açtı. Nitekim iktidarını sağlamlaştırmak isteyen Paşa üst düzey yönetim kadrolarına kendi anlayışına yakın isimleri getirdi. Bir süre sonra da bürokrasi içinde ki Âli Paşa taraftarlarına karşı bir tutum gelişti, bkz. Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt II, Çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 2010, s. 195.

³² BOA. HR.SAİD., 5/30.

³³ Caner Aydın, *Osmanlı Askeri Organizasyonunda Kurmay Subaylar (1848-1914)*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016, s. 28-29, 58.

³⁴ BOA. MF. MKT, 18/111, 04 Ca 1291/ 19.06.1874.

görevi, mektebin eğitim faaliyetlerini denetlemek ve belirli aralıklarla eğitim programlarını güncellemektir.

İran Şahı Nasıreddin Şah Avrupa seyahati dolayısıyla İstanbul'u ziyaret ettiğinde Hüsnü Bey, Şaha mihmandarlık etmesi için görevlendirildi. Şah 17 Ağustos 1873 günü İstanbul geldi. Şahı yeni reformlar yapmaya teşvik eden sadrazamı Mirza Hüseyin Han, Avrupa başkentlerinden sonra şahın İstanbul'u da ziyaret etmesini tavsiye etmişti³⁵. Sultanın da daveti üzerine Şah İtalya ziyaretini tamamladıktan sonra İstanbul'a gelmişti. Sultan Abdülaziz Şahı bizzat karşıladı. Şah Beylerbeyi Sarayında ağırlandı. Ertesi gün Osmanlı Hükümet üyelerinin yanı sıra bazı ülkelerin elçileri ile görüştü. Takip eden günlerde Osmanlı topraklarında yaşayan İranlıların durumu ve sınır ihtilaflarına dair diplomatik görüşmeler oldu. Nitekim bir yıl sonra taraflar arasında on üç maddelik bir uzlaşma gerçekleştirildi. İstanbul'da bir hafta kalan Şah, onuruna düzenlenen çeşitli gezi, ziyaret, yemek ve gösterilere iştirak etti. Bu süre zarfında Hüsnü Bey de görevi icabı kendisine eşlik etti. İstanbul'da kendisine gösterilen ilgiden oldukça memnun kalan Şah, 24 Ağustos günü İstanbul'dan ayrıldı³⁶.

Bu görevin ardından Hüseyin Hüsnü Bey Rus Çarı II. Aleksandr'ı Hocabey'de ziyaret edecek heyete dahil edildi. Hariciye Nazırı Raşid Paşa tarafından teşkil edilen heyet Rus Çarına tebrikname sunup, iki ülke arasında iyi ilişkilerin geliştirilmesi temennisi ile padişahın iyi dileklerini iletenecekti. 1871 Londra Antlaşması ile Karadeniz'de değişen dengeler sonrası, Osmanlı Devleti Rusya ile olan ilişkilerinde ister istemez daha hassas davranmaya başladı. Hocabey ziyaretlerini bu kapsamda görmek mümkün. Çar II. Aleksandr'ın 1875 yılı Eylül ayının ilk haftası Hocabey'de olacağı bilgisi alındığında gerekli hazırlıklar yapılarak yola çıkıldı. Deniz yoluyla gerçekleşen seyahat neticesinde Çarın kabulü ile ziyaret gerçekleşti. Heyetin huzura kabulünde Çariçe Maria Aleksandrova'nın yanı sıra, şehrin bazı ileri gelenleri ve tüccarlar vardı³⁷. Sultanın gönderdiği hediyeler de takdim edildi. Hediyeler arasında birkaç baş at da vardı. Ayrıca çar ve maiyetinde yer alan memur ile bazı şahıslara nişan verildi. Rus Çarı Hariciye Nazırı Raşid Paşa onuruna bir resepsiyon verdi. Durumdan gayet memnun olan Çar II.

35 Ülkesi için şahın Osmanlı reformlarını bizzat yerinde görmesinin daha doğru olacağını düşünüyordu, Yasin İpek, *İran'da Kaçar Türk Hanedanlığı Bâbilik ve Bahâlik*, İstanbul 2010, s. 107; Yılmaz Karadeniz, *Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Malatya 2004, s. 224-225.

36 Soner İşimtekin, *Nâşuru'd-din Şâh'ın Avrupa Seyahatnâmesi (Sefernâme-i Firengistan-ı Nâşuru'd-din Şah)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s. 242- 255.

³⁷ BOA. HR. TO, 550/113. 07.09.1873.

Aleksandr da gelen heyete nişanlar verip, iyi ilişkileri geliştirme adına padişaha iyi dileklerini ilettiler. Bu uygulama adeta bir geleneğe dönüştü. Bu ziyaretlerle Kırım'ın Rus toprağı olduğu kabul edilirken, aynı zamanda Rusya ile dostluk teyit ediliyordu³⁸.

Hocalık görevine devam eden Hüsnü Bey yaklaşık bir yıl sonra bir başka geçici görevle Paris'e gönderildi. Paris'te tertiplenen ölçü ve tartı aletlerinin revizyonuna dair toplantıya katılmak üzere Evzan-ı Cedide Komiserliğine atandı³⁹. Bu tür toplantılar belirli aralıklarla yapılmakta idi. Hüsnü Bey daha evvel Paris'te görevdeyken, bu husustaki toplantılara katıldığı için deneyimliydi. Bu görevin ardından yeni Kralı tebrik için İspanya'ya gidecekti⁴⁰. Ayrıca Hüsnü Bey Paris'te metro ile alakalı hususi toplantıya da iştirak etmişti. Epey süre devam eden görüşmeler neticesinde bir mukavele imzalandı⁴¹. Bu vazifenin ardından Hüsnü Bey İspanya'ya gitti.

1874 yılı sonlarında İspanya'da XII. Alfonso kral ilan edilmişti. Sürgünde olan XII. Alfonso 1875 yılı başlarında ülkesine döndü ve yeni kral olarak tahta geçti. Osmanlı Devleti yeni Kralın tebriki için Hüseyin Hüsnü Bey'i görevlendirdi. Paris'ten Madrid'e giden Hüsnü Bey'in yolculuğunun bir bölümü tren ve bir bölümü de vapurlaydı. İç karışıklardan sonra İspanya'da yeniden sükûnet hâsıl olmuştu. 12 Mayıs 1875'te Madrid'e ulaşan Hüsnü Bey 14 Mayıs'ta Dışişleri Bakanı ile bir görüşme yaptı. 17 Mayıs'ta huzura kabul edilen Hüsnü Bey, yeni Kralı tebrik edip, iki ülke arasındaki ilişkilere değindi ve Padişahın tebriknamesini sundu. Tebrikname dolayısıyla memnuniyetini ifade eden İspanya Kralı XII. Alfonso, Hüseyin Hüsnü Bey'i Elizabet nişanı ile taltif etti⁴².

Çeşitli Askeri Görevleri (1875-1888)

1875 Hersek İsyanı ve sonrasında Balkanlarda yaşanan gelişmeler üzerine hükümet aldığı kararlar farklı görevlerde bulunan kurmay askerleri orduda görevlendirmeye başladı. Binbaşı Hüsnü Bey de, kumandan olarak Yenipazar Fırka-ı Askeriyesine görevlendirildi. Sırp ve Karadağlılarla olan çarpışmalarda yer aldı. Önce Bosna'daki Trebin köyü yakınlarında çatışmalara katılırken daha sonra Moraça muharebesine iştirak etti. 1877 Şubat ayı sonuna kadar burada kaldı. Hüsnü Bey, akabinde patlak veren 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşında ise Tuna Şark Ordusunda görevlendirildi.

³⁸ Hasip Saygılı, *1905 Rus Devrimi ve Sultan Abdülhamid*, Ötüken Yayınları, 2016, s. 58-59.

³⁹ BOA. HR. MKT, 856/62, 15 L 1291/ 25.11.1874; BOA. İ.DH, 48467, 08 Za 1291/ 17.12.1874.

⁴⁰ BOA. İ.HR., 16034-1, 27 R 1292/ 02.06.1875.

⁴¹ BOA. İ.HR., 16034-2, 27 R 1292/ 02.06.1875.

⁴² BOA. HR. SAİD, 5/30

Mirlivalığa terfi ettirilen Hüsnü Bey Razgrad'da paşa olarak görev yaptı⁴³. Daha sonra Çatalca istihkamlarının kontrolü için teşkil edilen komisyonda görev aldı. Savaş sonrasında yaşanan gelişmelerde Bosna Hersek eyaleti ile Yeni Pazar sancağında ortaya çıkan sorunlar Osmanlı ve Avusturya hükümetlerince bir mukavelename ile çözülmeye çalışıldı. Viyana Büyükelçisi İbrahim Edhem mukavelenamenin uygulama safhasında hem Bosna'da kalan harp silahları ile teçhizatı hakkında görüşme yapması hem de Müslümanların ahvalini yerinde görmesi için bölgeye bir komiser tayin edilmesini önerdi. Öne çıkan isim Hüsnü Paşa oldu⁴⁴. Viyana Büyükelçisi de Hüsnü Paşa'nın atanmasından yanaydı. Paşa bölgeye Ağustos 1879'da gitti ve bizatihi incelemelerde bulundu. Avusturyalı askerlerin Müslümanlara yaptığı eziyetleri ve camii, tekke, mevlevihane ile mekteplerdeki tahribatı rapor ederek Hariciyeye bildirdi. Paşanın Avusturyalı askeri yetkililer de görüşmeleri oldu. Paşa bu görüşmelerde Avusturyalı askerlerin yanlış ve kötü muamelelerine dikkat çekip, düzeltilmesini istedi⁴⁵. Öte yandan bölgedeki gelişmelere ve vaziyete istinaden istihbarat faaliyetlerinde bulunması için bir muhbir görevlendirildi⁴⁶. Hüsnü Paşa'nın çalışmalarından rahatsız olan Avusturya Hükümeti Paşanın bir an evvel vazifesini tamamlayarak bölgeden ayrılmasını istiyordu. Bu nedenle Avusturya Hükümeti sürecin çeşitli bahanelerle uzatılmasından rahatsızdı⁴⁷. Yeni Pazar'da yapılanların farkında olan Osmanlı Hükümeti, Hüsnü Paşa'nın bölgedeki çalışma ve faaliyet süresini azami ölçüde uzatmaya çalıştı. Paşa Ağustos 1880'de İstanbul'a döndü.

İstanbul'a Hüsnü Paşa sonrasında Tophane-i Âmire bünyesinde kurulan Torpido Komisyonu Reisliğine görevlendirilirken, Paşadan daha fazla istifade edebilmek için Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi İkinci Şube Müdürlüğüne atandı (düşük cümle, paşadan... atandı). Bu dairenin görevi, "*ecnebi ordularının askerî kuvvetlerinin araştırılması, orduların teşkil ve tertibatlandırılmasına ve toplanmasına dair işler ile ilgilenmek*" II. Abdülhamid Boğazların korunmasında büyük önem taşıyan torpidoların üretimini yapabilecek tesisin istenilen kapasiteye ulaşabilmesi için verdiği talimatla çalışma başlatıldı. Bir yandan da kurulacak mekteple bu alana katkı

⁴³ Gös.yer.

⁴⁴ BOA. Y.A.RES., 7/58, 20 L 1297/ 25.09.1880.

⁴⁵ BOA. A.MKT.MHM., 484/57, 19 L 1296/ 06.10.1879; BOA. Y.PRK.AZJ., 3/33, 29 Z 1296/ 14.12.1879.

⁴⁶ BOA. HR.SYS., 255/4, 07.03.1880.

⁴⁷ Avusturya Dışişleri Bakanı Haymer imzalı bir telgraf, bkz. BOA. HR.SYS., 1916/ 79, 18.04.1880.

sağlayacak teknik yönü olan talebeler yetiştirilmesi hedefleniyordu⁴⁸. Tabii ki dış dünyada torpido ve istimbotların kullanım teknikleri ve bunlara yönelik gelişmelerin kitap ve mecmualar vasıtasıyla yakından izlenmesi de gerekiyordu⁴⁹. Paşa başkanlığındaki komisyon, 1884'te imal edilen torpidoları incelediğinde, torpidoların yeterli olmadıkları tespit etti⁵⁰. Dolayısıyla üretim kalitesinin artırılması için yabancı ülkelerdeki örneklerden daha fazlasıyla yararlanılması için çalışmaların bu yöne kaydırılmasına karar verildi. 1885'te Bulgaristan'da yaşananların ardından Padişahın talebiyle mevcut torpido sayısını ve istihkamların durumunu tespit üzere bir çalışma başlatıldı. Hüsnü Paşa'nın hazırladığı rapora göre, 154'ü elektrikli, 161'i müsademeli ve 225'i denize yerleştirilmiş elektrikli torpido olmak üzere toplam sayının 540 olduğu tespit edildi⁵¹. Rusya ise Osmanlı Devleti'nin Karadeniz ve Boğazlara yönelik istihkâm çalışmalarından rahatsızdı ve Rus Dışişleri zaman zaman rahatsızlıklarını dile getiriyordu.

1885'te Fransızlar Süveyş Kanalından geçişler ve Mısır'ın güvenliği ile bir anlaşma için Paris'te komisyon toplanmasını önerdi. Osmanlı Hükümeti de komisyonda yer alacaktı. Hükümet bu meselelerin bir an evvel görüşülmesini arzuluyordu. Uzman bir şahsın heyette yer alması icap ettiği için elçilerin toplantıda yer almaması tavsiye edildi. Çeşitli önerilerden sonra "*Fransız lisanına aşına ve hariciye işlerine vakıf ve ehil bir kimse olan daire-i askeriyeden* Hüsnü Paşa da karar kılındı⁵². Atina Elçisi Ahmet Tevfik Paşa ile birlikte Hüsnü Paşa da toplantılara iştirak etti. Hüsnü Paşa teşkil edilen ikinci bir komisyon da görev yaptı⁵³. Fransız ve İngilizlerin layihalarına dayanılarak öneri mahiyetinde bir mukavele oluşturuldu. Alınan talimatlarla birlikte Osmanlı delegasyonu iki ülkenin önerisinde yer alan bazı maddelere itiraz edip, farklı önerilerde bulundu. Örneğin, Fransız layihasının 1. maddesinde yer alan, "kanal, her vakit bütün devletlere açık ve tarafsız geçittir" ifadesi yerine "kanal her vakit gemilere açık ve serbesttir", ifadesi yer almalıdır. 6. maddesinde yer alan "Hıdiviyet-i Mısıriyye" yerine "Devlet-i Âliyye" ibaresi kullanılmalıdır. İngilizlerin layihasında yer alan 8. maddedeki "Hıdiv

⁴⁸ Şakir Batmaz, "II. Abdülhamid Devri Bahriyesinde Personel Yetiştirme Gayretlerine Bir Örnek: Torpido Mektebi", *Osmanlı Donanmasının Seyir Defteri*, Pera Müzesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 69.

⁴⁹ Derya Geçili, "Torpido Okul Gemilerinde Eğitim Verilmesi Ve İzmit'te Torpido İstasyonu Açılması", *Uluslararası 9. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu Bildirileri, 4-5 Mayıs 2017*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017, s. 4.

⁵⁰ BOA. Y.PRK. MYD, 3/71, 08 Za 1301/ 30.08.1884.

⁵¹ BOA. Y.MTV, 22/155, 29 Za 1303/ 29.08.1886.

⁵² BOA. MV., 2/15, 28 Ca 1302/ 15.03.1885.

⁵³ BOA. HR. SYS, 968/102, 01.04.1885.

hazretleri” yerine “Devlet-i Âliyye” ibaresi kullanılmalıdır⁵⁴. “Mısır Hıdivliği koruma vasıtalarına sahip olmadığı takdirde devletlerin yardımını istemelidir”, yerine “.... Babıâli’ye müracaat etmelidir” ifadesi kullanılmalıdır. Ayrıca İngilizlerin layihasında yer alan 9. maddedeki ”Mısır Hıdivinin hukuku” yerine “Hıdiv’in imtiyazlarına” ibaresi kullanılmalıdır⁵⁵, şeklinde yapılan öneriler üzerinde değişiklik talep edilmiştir. Layihalarla birçok değişiklik önerisinde bulunulsa da, bir anlaşmaya varılamadı. Ancak hazırlanan tutanaklar katılan ülkelerin temsilcileri tarafından imzalandı. Paris’teki vazifesini tamamlayan Hüsnü Paşa İstanbul’a döndü⁵⁶. Mesleki kariyeri açısından bu tür görevler Hüsnü Paşa’nın daimi bir diplomatik görev atanması için önemli referans olduğu ileri sürülebilir. Zira geçici olarak yaptığı bu türden görevleri layıkıyla yerine getiren Hüsnü Paşa’ya olan itimat artmıştı. Dolayısıyla diplomatik misyon temsilciliğine giden yol artık açılmıştır. Zira üst düzey bürokratik ve diplomatik görevlendirmelerde II. Abdülhamid güven unsurunu ziyadesiyle önde tutmaktaydı.

Çetine Ortaelçiliği (1888-1889)

Hastalığı dolayısıyla Ahmet Cevat Paşa Çetine Elçiliğinden ayrılması söz konusu olunca, elçiliğin boş bırakılmayıp derhal atamanın yapılmasıyla yeni elçinin göreve başlamasının elzem olduğunu bildirmişti. Bu tavsiyeyi dikkate alan Osmanlı Hariciyesi Hüseyin Hüsnü Paşa’yı 1888 yılı Ağustos ayında Çetine’ye elçi atadı⁵⁷. Paşa, yaklaşık bir ay sonra itimatnamesini Karadağ Prensi Nikola’ya sunarak görevine başladı. Paşa Karadağ Prensi ile görüşmesinde iki ülke arasındaki iyi ilişkileri daha da geliştirme arzusunda olduğunu ifade etti⁵⁸. Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilere başından beri büyük önem veren Prens Nikola da Osmanlı hükümdarının iki ülke arasındaki ilişkiye verdiği önemden dolayı memnuniyetini yeniden dile getirirken, aynı şekilde iki ülke arasındaki müspet ilişkilerin geliştirilmesi için gayret gösterip, mesai harcamaktan kaçınmayacağını belirtti⁵⁹. Ayrıca Karadağ Prensi yeni elçi şerefine bir ziyafet vermiş ve ziyafet sırasında siyasi ve diplomatik meseleler de konuşulmuştu. Prens Avrupa’daki karışıklığa dikkat çekti, her iki ülkenin de bunlardan korkusunun olmadığını, Sultanın akilane siyaseti ile olaylar karşısında asayiş ve sükuneti korumaya yönelik politikalar üretip,

⁵⁴BOA. HR.İD., 2017/73, 21.06.1885.

⁵⁵BOA. HR.İD., 2017/73.

⁵⁶ BOA. HR.İD., 2017/73; Necati Çavdar, *Son Osmanlı Sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa*, Berikan Yayınevi, Ankara 2020, s. 85-88.

⁵⁷ BOA. İ.HR., 19823, 22 Za 1305/ 31.07.1888.

⁵⁸ BOA. Y.A.HUS., 217/69-5, 23 M 1306/ 29.09.1888.

⁵⁹ BOA. Y.PRK. EŞA, 8/44, 21 M 1306/ 21.09.1888; Zeynep Bostan, *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri- II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2021, s. 144.

duruma hâkim olduğunu ve ortaya çıkan meseleleri de bertaraf ettiğini dile getirdi⁶⁰.

Çetine Elçiliğinde Hüsnü Paşa maiyetinde bir başkâtip ve tercüman bulunmakta idi. II. Abdülhamid Balkan ülkelerinin ittifak yapmalarını engellemeyi amaçlayan bir dış politikayı izliyor ve aralarında sorun teşkil edecek meseleleri ön plana çıkarmaya çalışıyordu. Sultan bir çeşit denge siyaseti diyebileceğimiz uygulama ile bilhassa Rusya'nın bölgeye yönelik faaliyetlerini ve emellerini engellemek istiyordu. Haliyle Karadağ ile olan münasebette önemli konulardan biri, prensliğin Rusya ile olan ilişkisiydi. Rusya'nın bölgeye yönelik politik emelleri öteden beri biliniyordu. Haliyle bu ilişkiye dair gelişmeler yakından izleniyordu. O dönemde Prens Nikola'nın Bulgar prensi olmak istediğine dair haberler yer alıyordu⁶¹. Hatta sonrasında Bosna kralı ve Rusya'nın da desteği ile Sırp kralı olma hayalinden bahsediliyordu⁶². Nitekim Prens Nikola 1889'da kızı Milica'yı Grandük P. Nikolayeviç ile evlendirerek Rus hanedanlığı ile bir bağ kurdu. Grandük, Çetine'ye ziyarete geldiğinde düzenlenen programa Hüsnü Paşa da davet edilmişti. Paşa izdivaç dolayısıyla çifti tebrik etmişti⁶³. Bu konuya dair tüm gelişmeler Hüsnü Paşa tarafından takip edilerek Hariciyeye aktarıldı⁶⁴. Ayrıca Paşanın görevde olduğu dönemde, Rusya'nın muvafakati ile Balkan devletlerinin Sulhpervane Ortodoks İttifakı ismiyle bir heyet teşkil ederek bir araya geleceklerine ve heyet üyelerinden birisinin de Karadağ Prensligi olacağına dair söylentiler gazetelerde yer almıştı⁶⁵. Diğer diplomatlar gibi Hüsnü Paşa da bu ve benzeri ittifakların Balkanlardaki Osmanlı siyasi varlığını ne derece tehdit edeceğinin ve nelere yol açabileceğinin farkındaydı. Dolayısıyla bu konuya dair en ufak söylenti bile Hariciye ile paylaşılıyordu.

Karadağ ile başından beri yaşanan sorunlardan biri de, bölgedeki göçmen Müslümanların emlak gelirlerinin ve mülklerin durumuydu. Geçen yıllara rağmen mesele tam olarak çözülememişti. Karadağ Prensi anlaşmalarla taahhütte bulunsa da Hüsnü Paşa'nın elçiliği sırasında Gosine ve Plav'da yıllık hasılatın ödenmemesi nedeniyle Osmanlı Hükümeti, meselenin çözülmesi için bir komisyon kurulması karar verdi. Artık yapılması gereken, ya bizzat, bu mümkün değilse, aracılar vasıtasıyla mülk ve emlakın satışı yapılarak devri gerçekleştirilecekti. Komisyon, uygulamanın kabul edilmesi

⁶⁰ BOA. Y.PRK. EŞA, 8/44.

⁶¹ BOA. Y.EE., 46/122, 28 R 1306/ 25.12.1888.

⁶² BOA. Y.PRK.TKM., 15/20-2, 12 L 1306/ 11.06.1889.

⁶³ BOA. Y.A.HUS., 228/9, 04 Z 1306/ 01.08.1889.

⁶⁴ BOA. Y.PRK. EŞA, 9/92, 29 Za 1306/ 27.07.1889.

⁶⁵ BOA. Y.PRK.TKM., 14/39, 27 Ca 1306/ 29.01.1889.

için Karadağlı yetkililerle görüşerek Müslümanların mağduriyetine son vermeye çalışacaktı⁶⁶.

Çetine Elçisi Hüsnü Paşa 1889 yılı kış aylarında grip salgınının etkili olduğunu ve çok sayıda insanın yaşamını yitirdiğini, hastalıktan en çok Podgorica yolu üzerinde bir mevkiye yerleştirilmiş olan göçmenlerin etkilendiğini bildirmişti. Elçi, salgını önlemek için prensin tüm imkanları seferber ettiğini, hatta hastalığın şiddetle seyrettiği Podgorica'daki sarayını ağır hastaların tedavisine açtığını bildirmişti⁶⁷. Elçi grip salgını hakkında Hariciyeyi bilgilendirirken, salgın hastalıkların yol açtığı yoğun ve toplu ölümler dolayısıyla tedbirli olunması için Karadağ'daki duruma dikkat çekmişti. Bir sonraki kış, Asya veya Rus gribi olarak bilinen salgın dolayısıyla dünyada bir milyondan fazla insan hayatını kaybetti. Aynı yıl Hüsnü Paşa'nın gündeminde olan bir diğer mevzu da I. Kosova Savaşının 500. yıl etkinlikleriydi. Sırların I. Kosova Savaşında ölenlerin yıldönümü olarak kabul ettikleri 15 Haziran gününü dualarla anıp⁶⁸, I. Kosova Savaşının 500. yılı olması dolayısıyla Sırbistan'da Kral Lazar ve diğer savaşçıları adına kapsamlı bir etkinlik düzenleneceğine dair malumat edinilmişti. Balkanlardaki atmosferle birlikte düşünüldüğünde tamamen siyasi maksatlı bu girişimin Karadağ'da olumlu karşılık bulmaması için Hüsnü Paşa hızlıca gerekli ön çalışmayı yapıp, bu programla ilgili olarak Prens Nikola ile görüştü. Hüsnü Paşa, böyle bir etkinlik karşısında Prens'in şaşırıldığını, bir anlam veremediğini ve Prensten, kesinlikle ülkelerinde bu girişime destek olunacak bir gösteri ya da faaliyete izin verilmeyeceği sözünü aldığını Hariciyeye iletmişti⁶⁹. Aynı şekilde Hariciye vasıtasıyla Sırbistan'daki etkinliklerin çevre ülkelerde Osmanlı Devleti aleyhine bir eylem ya da taşkınlığa yol açma ihtimaline karşılık diğer elçiliklere de gerekli talimatlar verildi⁷⁰. Bosna Hersek'te Sırlardan etkinliklere katılmak isteyenlere hükümetten gelen talimatla Avusturya Macaristan askerleri izin vermedi⁷¹. Sırbistan'daki bu etkinliğe Yunan basının ilgi göstererek gazete sayfalarında yer verdiği görüldü. Bu gazetelerin ilgili nüshalarının ülkeye girişi hükümetçe

⁶⁶ Ayşe Özkan, "Berlin Antlaşması Sonrasında Karadağ'da Müslüman Emlaki Meselesi", *TAD*, Cilt XXXV, Sayı 59, 2016, s. 104-105.

⁶⁷ BOA. Y.A.HUS., 222/25, 06 C 1306/ 07.02.1889.

⁶⁸ Mucize Ünlü, "Sırların I. Kosova Zaferi'nin 500. Yıldönümünü Kutlama Girişimleri", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 28, 2010, s. 108-109.

⁶⁹ BOA. Y.PRK.HR., 12/25, 24 L 1306/ 23.06.1889 ; Program dahilinde Kral Lazar anısına bir nişan ihdasına karar verildi, bkz. BOA. Y.PRK.MYD., 8/53, 21 L 1306/ 20.06.1889.

⁷⁰ BOA. İ.DH., 89072, 20.L.1306/ 19.06.1889; BOA. Y.A.HUS., 226/59, 22 L 1306/ 21.06.1889.

⁷¹ BOA. Y.A.HUS. 227/15, 05 Za 1306/ 03.07.1889.

yasaklandı⁷². Hüsnü Paşa'nın da gayretleri ile Karadağ'da herhangi bir hadise yaşanmazken, çevre ülkelerde Osmanlı aleyhine bir olay meydana gelmedi.

Diğer tarafından diplomatik teamüller ve temsil gereği Çetine Ortaelçisi Hüsnü Paşa görevi boyunca çeşitli merasim ve davetlere iştirak etti. Ayrıca iki lider arasında karşılıklı taltifler oldu. Maddi ve manevi temsillerle devletin azalan prestijini tekrar geri getirmeye çalışan II. Abdülhamid istimalet politikası ile yabancı liderlere ve onların aile fertlerine hatırı sayılır hediyeler göndererek dostane ilişkiler kurmaya çalıştı. Muhtelif siyasi meselelerin çözümüne yardımcı olacağı düşüncesiyle ikili ilişkileri güçlü tutmaya çalıştı. Örneğin, Kasım 1888'de II. Abdülhamid tarafından Karadağ Prensinin büyük oğluna hediye gönderildi, Prens hediyeden dolayı teşekkürlerini bildiren bir mektup gönderdi⁷³. Aralık ayının son günlerine doğru Prens'in damadının biraderi Prens Jorj Karayogeviç'in ölümü dolayısıyla düzenlenen cenaze merasimine devleti temsilen Hüsnü Paşa katılarak, Karadağ Prensine Padişahın taziyelerini sundu⁷⁴. Öte yandan yeni yıl kutlamaları nedeniyle Prens, Hüsnü Paşa'yı verdiği yemeğe davet ederken, Paşanın, Prens'in yeni yılını tebriği, memnuniyetle karşılandı⁷⁵. Ayrıca Paşa, prensin davetiyle oğlunun reşit olması dolayısıyla tertiple ettiği şenliğe iştirak etti. Hatta Paşa Hariciyeye, silahları sevdiği için prensin oğluna kılıç hediye edebileceği tavsiyesinde bulundu. Nitekim II. Abdülhamid Prens'in oğluna, kılıç ile birlikte başka hediyeler de gönderdi⁷⁶. Aynı şekilde Karadağ Prensi de doğumunun kırk altıncı ve tahta çıkışının on ikinci yıldönümünü sebebiyle gönderdiği mesajlarla Padişahı tebrik etti⁷⁷. Ayrıca Karadağ Prensi Nisan 1889'da Zekiye Sultan'ın evliliği dolayısıyla Padişaha tebriklerini ilettili⁷⁸.

Karadağ'da kısa sürede oldukça iyi bir intiba bırakan Hüsnü Paşa Ağustos 1889'da Çetine'den ayrılmak zorunda kaldı. Padişaha bağlılığı, görev ciddiyeti ve çalışma prensibiyle takdir gören Hüsnü Paşa'yı artık çok daha önemli ve zor bir vazife beklemekteydi. II. Abdülhamid'in inisiyatifiyle Hüsnü Paşa diplomatik açıdan yönetilmesi oldukça zor, güven ve disiplin unsurunun daha ö plana çıktığı Petersburg Büyükelçiliğine atandı.

⁷² BOA. DH.MKT., 1633/ 134, 03 Za 1306/ 01.07.1889.

⁷³ Sadece zarf bulunmakta, hediye ne olduğu bilinmemekte, bkz. BOA. Y.PRK. MBC, 6/110, 21 Ra 1306/ 25.12.1888.

⁷⁴ BOA. Y.A.HUS., 220/58, 23 R 1306/ 27.12.1888; BOA. İ.DH., 87199, 23 R 1306/ 27.12.1888.

⁷⁵ BOA. Y.PRK. EŞA, 8/82, 12 Ca 1306/ 14.01.1889.

⁷⁶ BOA. Y.PRK. EŞA, 9/50, 23 Ş 1306/ 24.04.1889; BOA. Y.PRK.NMH., 4/45, 21 Ra 1307/ 15.11.1889

⁷⁷ BOA. Y.EE., 46/123, 16 Ş 1305/ 28.04.1888.

⁷⁸ BOA. Y.PRK. NMH, 4/32, 04 Ş 1306/ 05.04.1889.

Petersburg Büyükelçiliği (1889-1908)

Mirliva Hüseyin Hüsnü Paşa Petersburg'a, takriben 11 yıl görev yapan Ahmet Şakir Paşa'nın Girit'e vali vekili ve fevkalade kumandan vazifeleriyle atanması üzerine tayin edildi. Şakir Paşa alencele İstanbul'a dönerken yerine maslahatgüzar bırakmış olması Rusya ile olan ilişkiler açısından münasip görülmediği için derhal yerine atama yapılarak Hüsnü Paşa Petersburg'a gönderildi. Ayrıca askeriye mensubu olduğu için Hüsnü Paşa feriklik rütbesine terfi ettirildi⁷⁹. Rusların İstanbul Elçisi Nelidov, Petersburg Elçiliği için Hüsnü Paşa ismi geçince, Hariciye Nazırı Said Paşa'dan bilgi talep etti. Paşa, Hüsnü Paşa'nın Fransa'da iyi bir askeri eğitim aldığını, dirayetli, çalışkan ve nazik biri olduğunu, geçmişte mühim vazifeler ifa ettiğini ve son olarak da Çetine'de Karadağ Prensini memnun kaldığı güzel hizmetlerde bulunduğunu belirtmişti. Nazır paşa, Hüsnü Paşa'nın Petersburg'da da iki ülke arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkiye uygun hareket edeceğinden ve imparatorun memnuniyetini kazanacağından hiç şüphe edilmemesi gerektiğini ekler⁸⁰. Bu izahattan memnun kalan Mösyö Nelidov, kendi Hariciyesini bilgilendirdi. Hüsnü Paşa aldığı izinle İstanbul'a geldi ve bir müddet sonra görev yerine gitti. 1889 yılı Ekim ayının son haftasında Petersburg'a varan Hüsnü Paşa itimatnamesini Rus İmparatoru III. Aleksandr'a sunarak görevine başlamış oldu.

Rusya ile olan ilişkilerde dikkat çeken ve uluslararası kamuoyunu meşgul eden konularının başında Osmanlı Ermenilerinin durumu gelmekteydi. Çeşitli vilayetlerde Osmanlı'yı zora sokan Ermeni isyanları görülmeye başlandı. 22 Eylül 1890'da, Hüsnü Paşa Hariciyeden aldığı talimatla Erzurum ve Sason'da yaşanan olaylarla ilgili hükümetin basında yer alan haberlerden duyduğu rahatsızlığı yaptığı görüşmede Rus Dışişleri Bakanı Giers'a ilettili. Görüşmede Hüsnü Paşa özellikle Rus gazetelerinde konuya dair yer alan İngiliz kaynaklı haberlerin iki ülke arasındaki gelişen dostane ilişkiye zarar verdiğini, aynı zamanda bunun Rusya'nın menfaatlerine dokunduğunu ve İstanbul'da Rus tebaasından bazı kişilere karşı polisin aldığı tedbirlerden Mösyö Nelidov'un hoşnut olmadığı ve zorluk çıkardığını iletmişti. Giers ise cevaben, Rus Ermenilerinin sınır bölgelerinde herhangi bir eylemine izin vermeyeceklerini belirtmiş, elçileri hakkındaki iddiayla ilgili bir bilgilerinin olmadığını

⁷⁹ BOA. İ.DH., 89487, 19 Z 1306/ 16.08.1889.

⁸⁰ BOA. Y.A.HUS., 228/82, 15 Z 1306/ 12.08.1889; "Petersburg ve Çetine Sefâret-i Seniyyelerine ta'yinleri muktezâ-yi emr ü fermân-ı hümâyûndan idüğü 19 Zilhicce 1306 tarihli tezkire-i resmiyye-i çâkerî ile tebliğ kılınan Hüsnü Paşa ile Tevfik Bey'in memuriyetlerinin yarınki gazetelerle ilân ettirilmesi..." bkz. BOA. İ..DH., 89487.

eklemiştir⁸¹. Daha sonra Hüsnü Paşa Hariciyeden aldığı talimatla İngiliz gazetelerinde Osmanlı Ermenileri hakkında yer alan haberlerin Rus basınında yer almaması için girişimlerde bulunarak Giers ile tekrar bir araya geldi. Giers Rus gazetesinde yer alan haberlerin kabul edilemez olduğunu ve muzır neşriyatı tekzip etmekte tereddüt etmediklerini ifade etti. Nitekim *Novoye Vremya* gazetesi çok geçmeden söz konusu haberlerini tekzip etti. Ancak bu girişimlere rağmen bu tür haberlerin önünü almak pek mümkün olmadı. İlerleyen zamanda yine benzer haberler yapılmaya devam etti⁸². Öte yandan Ermeni komitelerinin ülke dışındaki faaliyetleri de giderek artmakta idi. Faaliyet gösterdikleri ülkeler arasında Rusya da vardı. Sınırı kaçak olarak geçen birçok Ermeni Rusya'da aldıkları eğitimin ardından yeniden doğu vilayetlerine sızarak, bölgede huzur ve güvenliği tehdit eden olaylara karışmakta idiler. Haliyle Hüsnü Paşa bunları da yakından izlemek durumundaydı. Hariciyeden gelen bir bilgi de Hüsnü Paşa Giers ile görüşerek Agop Arakelof isimli bir Rus vatandaşı Ermeninin Osmanlı Devleti aleyhine yürüttüğü faaliyetlere engel olunarak kolluk kuvvetlerine teslimi talep edilmişti⁸³. Yaşanan olaylar nedeniyle Rusya ile olan ilişki dengesinin bozulabileceği endişe Osmanlı Devleti'ni tedirgin ediyordu.

1890 yılı ve devamına bakıldığında Rus elçilik ve konsolosluk yetkililerinin Ermeni komiteleriyle olan ilişkilerini yansıtan hadiseler çoğalmaya başlamış ve sık sık Hüsnü Paşa tarafından Rus Dışişlerine bildirilmişti⁸⁴. Rusya'nın Osmanlı sınırındaki tutumu Ermeni çetecilerin doğudaki faaliyetlerini destekler nitelikteydi. Osmanlı Hariciyesi Rusya'ya bu konuyla ilgili rahatsızlığını defaatle bildirse de pek sonuç alamadığı gibi bölgede eylemler giderek artmakta ve kontrolü güçleşmekteydi. 3 Temmuz 1894'te II. Abdülhamid Rus İmparatoruna gönderdiği mektupla Rusya'dan ülkesine olan Ermeni göçlerinin durdurulmasını talep ederken, bu tavrın

⁸¹ BOA. A.MKT. MHM, 501/13, 09 S 1308/ 24.09.1890; *Novoye Vremya* gazetesinin Ermenistan tabirini kullanmasından rahatsız oldukları iletiliyor, bkz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1841-1898)*, Yay.haz. Recep Karacakaya, A. Mahmut Uygun, Numan Yekeler ve diğerleri, BDAGMOADB Yayınları, Ankara 2006, s. 48-52..

⁸² *Novoye Vremya* gazetesinde Dersaadet'e mektup başlığı ile yine Osmanlı Hükümeti aleyhine bir yazı kaleme alınmıştı. Hüsnü Paşa Rus Dışişleri Bakanı Giers'a gazeteyi yine şikayet etti. Yazı yine tekzip edilse de aynı gazetede Osmanlı idaresini rahatsız edici yazılar çıkmaya devam etti, bkz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1841-1898)*, s. 50-51.

⁸³ BOA. YPRK.HR., 13/81, 05 Ra 1308/ 19.10.1890; Yusuf Sarınoy, "Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)", *Akademik Bakış*, Cilt I, Sayı 2, 2008, s. 80-81.

⁸⁴ Rus Büyükelçiliği Tercümanı Maksimof'un Ermeni çetecileri himaye ettiğine dair haberler, bkz. BOA. YPRK.ZB, 6/42, 28 S 1308/ 13.10.1890; Ermeni çetecilerin cemiyet faaliyetleri ile para ve silah temin ettikleri ve bunların Rusya'nın Van, Erzurum ve Harput konsolosları tarafından kollandıkları ifade edilmekte, bkz. BOA. A.MKT.MHM., 502/25, 28 Z 1308/ 02.08.1891.

komşu iki ülkenin ortak çıkarlarına daha uygun olacağı ifade etmiştir⁸⁵. 26 Ağustos 1896'da yaşanan Osmanlı Bankası Baskını ve ardından gelişen olaylar Osmanlı Hükümetini çok zor durumda bırakmış ve batılı diplomatlar yaşananları katliam olarak nitelendirmişti. Osmanlı Hükümeti ise, Ermeni komitecilerin sebep olduğu bu olayların önünün alınması için Büyük Devletlerin, topraklarında bu tür kişi ve örgütleri barındırmamaları ve faaliyetlerine izin vermemeleri gerektiğini bildirirken, Petersburg da dahil elçiliklere bu çetecilerin faaliyetlerini tespit edip ilgili devlet yetkililerine iletmeleri istendi⁸⁶. Ayrıca bir irade çıkarılarak bundan sonra Osmanlı toprakları dışındaki Ermeniler için Tabiiyet Kanununun 6. maddesi uygulanacaktı⁸⁷. Doğudaki Ermeni faaliyetlerinin yürütülmesine büyük imkân sağlayan sınırdan kaçak geçişler, ilerleyen yıllarda da Osmanlı Hükümetini zorda bıraktı. 1898'de Büyükelçi Hüsnü Paşa Giers ile görüşmesinde yine bu meseleye işaret ederek, Osmanlı topraklarından karışıkları isyanlar dolayısıyla kaçıp geldikleri Kafkasya'da pasaport alıp Rusya'da kalmaları gerekirken, yeniden Anadolu'ya gelmelerindeki maksat, fesat çıkarmak ve bölgeyi karıştırmaktır, denilerek, hükümetin kaygıları iletildi. Dolayısıyla bunların Anadolu'ya dönüşüne izin verilmemesi gerektiğinin altı çizilmişti⁸⁸.

Rusya ile olan ilişkilerde önemli yer tutan siyasi meselelerin biri de, Balkanlardaki gelişmelerdi. 1897'de Rus İmparatoru II. Nikola ve Avusturya Macaristan İmparatoru F. Joseph Petersburg'da yaptıkları anlaşma ile Balkanları kendi etki ve egemenlik alanlarına bölmüşlerdi⁸⁹. Makedonya'da yaşanan olayları yatıştırmakta zorlanan Osmanlı Hükümeti, İngiliz ve Rus hükümetleri başta olmak üzere Büyük Devletlerce ıslahat yapması için sıkıştırılıyordu. Nitekim Kasım 1902'de Rumeli vilayetleri için bir talimat yayınlanarak adımlar atılmıştır. İngilizlerin girişiminden rahatsız olan Rusların Dışişleri Bakanı Lamsdorf Aralık 1902'de Avusturyalı mevkidaşı ile Makedonya'daki sorunu görüşmek üzere Viyana'ya gitmişti. Hüsnü Paşa'ya göre bu görüşmede yapılması gereken reformlar ele alınmıştı⁹⁰. Ancak aralarında itilaf söz konusu idi. Bu iki ülke 21 Şubat 1903'te Viyana Tasarısı diye bilenen programı Osmanlı Hükümetine sundu. Osmanlı Hükümeti çok istemese de tasarımı uygulamak zorunda kaldı. Petersburg Büyükelçisi Hüsnü

⁸⁵ BOA. Y.PRK.HR., 19/ 37, 29 Z 1311/ 03.07.1894.

⁸⁶ *Osmanlı Belgelerine Göre Ermeni-Fransız İlişkileri (1879-1918)*, Yay. haz. Uğurhan Demirbaş, Ali Osman Çınar ve diğerleri, Ankara 2002, s. 72-73.

⁸⁷ Samet Tufan, "Ermeni Sorununun Etkisinde Karadeniz Demiryolları Müzakereleri ve 1900 İtilafnamesi", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Cilt IV, Sayı 8, 2018, s. 52-53.

⁸⁸ BOA. Y.PRK.BŞK., 56/1, 04 Za 1315/ 27.03.1898.

⁸⁹ Kaya Bayraktar, "Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905)", *Bilgi*, Sayı 69, 2014, s. 20.

⁹⁰ BOA. Y.PRK.BŞK., 71/21, 28 B 1321/ 20.10.1903.

Paşa, İstanbul Büyükelçisi Zinovyev ve Dışişleri Bakanı Kont Lamsdorf'un teyit ettiği üzere, alınan kararların iyi niyetle anlatılarak, komitelerin halkı kandırmasına engel olunması gerektiği ifade edildi⁹¹. Ancak bu kararlar çözüm olmadığı için ardından yeni düzenlemelerle Mürzsteg Tasarısı hazırlandı. Osmanlı Hükümeti yeni girişimleri de göz önünde bulundurarak, Petersburg Büyükelçiliğine gönderdi bir tebligatta, Rumeli ıslahatında Rusya'nın diğer ülkelerle birlikte hareket etmemesi gerektiği belirtildi. Osmanlı Hükümeti böyle düşünse de, program Osmanlı Hükümetine bir nota ile iletildi. Notanın ardından, Hüsnü Paşa'ya gönderilen telgrafla Mürzsteg Programı hakkında Rus Dışişleri ile görüşüp sultanın düşüncesini bildirmesi istendi. Sultanın fikri, bölgede mevcut halin korunması, daha önce emir buyurduğu ıslahatlar dairesinde hareket ederek düzenlemeleri yapmak ve diğer devletlerin müdahalesine imkân vermemektir⁹². 1904'te Jandarma tensikati konusunda farklı talepler nedeniyle Büyük Devletlerin uzlaşması kolay olmadı. Osmanlı Hükümeti jandarma bünyesinde 25 yabancı subayın görev almasını kabul etti. Ancak daha sonra Rusya ve Avusturya hükümetlerinin ilave talepleri olunca, Osmanlı Hükümeti Hüsnü Paşa'ya gönderdikleri telgrafla, Rus Dışişlerine bu talebin kesinlikle kabul edilmeyeceğinin bildirilmesini istedi⁹³. Ruslar daha sonra Makedonya'daki reformun Avrupa devletlerinin kontrolünde teşkil edilecek bir mali komisyon vasıtasıyla gerçekleştirilmesinden yana oldu⁹⁴. Gunboat diplomasisi denilen yolla, Büyük Devletlerin Midilli ve Limni adaları açıklarında savaş gemileriyle yaptıkları gösteri neticesinde Elviye-i Selase'nin mali yönden denetlenmesini Osmanlı Hükümeti kabul etti. Aralık 1905'te aralarında yabancı üyelerin de bulunduğu bir komisyon teşkil edilmiş ve faaliyetleri için bir nizamname hazırlanmıştı⁹⁵. Bilgilendirme ve eyaletteki gelişmelerin takipçisi olmaları için nizamname elçiliklere de gönderilmişti. Gün geçtikçe eyalette kontrolü ele alan Büyük Devletler 1907'de bu defa adli sistemin yeniden düzenlemesi için bir adalet komisyonunun kurulmasını önerdiler. II. Abdülhamid elini çabuk tutup gereğini kendisi yapmak istemiş, hatta bu doğrultuda Hüsnü Paşa'ya bir tebligat gönderilerek Rus Dışişlerine iletmesi istenmişti. Hüsnü Paşa Dışişleri Bakanı İzlovskiy ile elçileri kabul gününde görüşmüş, bakan kendisine Viyana ile görüşeceklerini ve bir anlaşma hasıl

⁹¹ BOA. HR.TH., 281/99, 12.04.1903.

⁹² BOA. Y.PRK. EŞA, 44/54, 27 Ş 1321/ 18.11.1903.

⁹³ BOA. HR. SFR.1, 137/43, 02.11.1904

⁹⁴ Sevilya Aslanova Saylak, "Osmanlı-Rus İlişkilerinde Makedonya Sorunu (1885-1908), *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt X, Sayı 19, 2016, s. 128,

⁹⁵ BOA. Y.A.HUS., 497/73, 27 L 1323/ 25.12.1905 ; BOA. BEO, 204499, 27 L 1323/ 25.12.1905; Güler Yarcı, "Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi (1876-1913)", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt IV, Sayı 1, 2013, s. 99-100.

olduktan sonra kendisine bir cevap verebileceğini belirtti⁹⁶. Büyük Devletler kendi inisiyatiflerinde bir çözüm aradıkları için, bu teklifle ilgilendikleri söylenemez. 12 Eylül'de adli ıslahatlar için görüşmeler yapıldı. II. Abdülhamid adli ıslahat önerisine sıcak bakmıyordu. Almanya'dan destek bekledi, ancak bu da gerçekleşmeyince, 5 Ekim'de Elviye-i Selase için bir nizamname yayınlamak zorunda kaldı⁹⁷. Bu nizamnamenin ne derece uygulandığı belli değildir. Mesele her geçen gün Osmanlı Hükümetinin istemediği yönde ilerledi.

II. Abdülhamid döneminde sorun teşkil eden konulardan biri de, Osmanlı topraklarına Yahudilerin göçüydü. Bu göçlerin, 1881'de Rusya'da III. Aleksandr'ın imparator olmasıyla uygulanan Ruslaştırma politikası ile başladığı söylenebilir. Göçmenlerin Filistin dışında bir yere yerleşmelerinde pek bir sorun yaşanmamıştır. Ancak Filistin'e yönelik taleplerin artması dolayısıyla 1883'te bölgeye Yahudi göçü yasaklandı. Kanunla meselenin önü alınmaya çalışılsa da, Osmanlı tebaası Yahudiler vasıtasıyla bölgeye birkaç bin kadar göç olmuştur. Yahudiler hac bahanesiyle Büyük Devletleri devreye sokarak Osmanlı Hükümetinin Filistin'e yönelik politikalarını esnetmeye çalıştılar. Rusya'da Yahudilere uygulanan baskıların devam ediyor olması, 1890'da yeniden Yahudilerin Filistin'e göçünü gündeme getirmişti. Yaşananlara İngiliz basını yer verirken, Ruslar eleştirilmişti. Başbakan Gladstone, Yahudilerin ısrarlı talepleri dolayısıyla, Osmanlı Hükümetinden onlara yardımcı olunmasını istiyordu⁹⁸. Aralık ayının son günlerinde Rus Dışişleri Bakanı Giers ile görüşen Hüsnü Paşa'ya, Bakanın, İngilizlerle Rusları karşı karşıya getiren bu meselede “madem öyle, İngiliz Hükümeti Yahudileri kendi ülkesine kabul etsin” şeklinde sert bir çıkışı olmuştu. Giers, İngilizlerin zaten böyle bir niyetlerinin olmadığını (Yahudileri kendi topraklarına kabul etmeleri), aslında böyle bir müdahalenin Rusya'daki Yahudilerin durumunu güçleştirdiğini belirtti. Bakan, Yahudilere karşı izledikleri siyasette haklı olduklarını, zira onların Rusya'daki düzene zarar verici çokça fiilleri olduğunu ve İngilizlerin böyle yaparak Rusya'nın iç işlerine müdahale ettiğini ekledi⁹⁹. Yahudilerin yeni talep ve girişimlerinden rahatsızlık duyan Osmanlı Hükümeti, 1891 de çıkarılan yeni bir irade ile

⁹⁶ BOA. Y.A.HUS., 508/81, 21 Za 1324/ 06.01.1907.

⁹⁷ Saylak, *a.g.m.*, s. 128; Yarcı, *a.g.m.*, s. 103.

⁹⁸ İngiliz Başbakanı Gladstone Yahudilerin ısrarlı talepleri karşısında, Yahudilerin Kudüs'e yerleşmelerine izin verilmesi hususunda Osmanlı hükümdarından isteği, bkz. BOA. Y.PRK. EŞA, 13/69, 21 L 1308/ 30.05.1891.

⁹⁹ BOA. Y.PRK. EŞA, 12/62, 14 Ca 1308/ 26.12.1890; Londra'da *Zalamalud Rusya* ismiyle basılan gazetede Rus yönetimine karşı sert eleştiriler yapılmıştır, bkz. Nurdan İpek Şeber, “II. Abdülhamit Döneminde Yahudi Muhacirler”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, Sayı 53, 2012, s. 43-44.

Filistin'e göçün yasak olduğunu, bir başka ifadeyle onlara bu bölgede toprak ve emlak satışı yapılmayacağını tekrar ifade etti. Zira Rusya'daki 5 milyon civarında Yahudi ile birlikte Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde bulunan Yahudiler arasında göç eğilimi giderek artmaktaydı. Osmanlı Hükümetinin tüm çabasına rağmen muhtelif gayrimeşru yollarla Yahudilerin Filistin'e yerleştikleri görüldü. 1893'te Rusya ve Romanya'dan gelen 140 kadar Yahudi ailesinin rüşvet karşılığında Yafa ve Hayfa taraflarında toprak satın alarak bölgeye yerleştikleri tespit edildi¹⁰⁰. Yahudiler, Rusya ve diğer ülkelerde gördükleri muamelenin kötülüğüne işaret ederek, Filistin'e yerleşmek için ısrarla girişimlerini sürdürdüler. Bu durumundan ziyadesiyle rahatsız olan Osmanlı Hükümetinin de kamuoyunda yaşanan gelişmelere bağlı olarak, tutumundan taviz vermeyip, bir aylık süre ile hac vazifesi dışında Yahudilerin Filistin'e girişlerine izin verilmeyeceğini hatırlatmak zorunda kaldı. Özellikle de girişimde bulunanların çoğunluğu Rusya'dan olduğu için, Rus Büyükelçiliğine, gerekiyorsa Petersburg Büyükelçisi vasıtasıyla Rus Dışişlerine Osmanlı Hükümetinin uygulaması hatırlatılıyordu¹⁰¹. Yahudilerden kurtulmaya kararlı olan Rusların İçişleri Bakanı Plehve, 1903'te Herzl'a gönderdiği mektupta, "amacı Filistin'de bağımsız bir devlet kurmak olduğu sürece Rus Hükümeti Siyonizm'in arkasındadır" demişti¹⁰². Yahudi göçlerinde Rusya bağlantılı çokça hadise yaşanmasına rağmen, Petersburg Büyükelçiliği hükümetinin talimatlarını harfiyen yerine getirmeye çalıştı ve bu meselede Rusya ile ilişkileri zora sokacak seviyede bir gerginlik yaşanmadı.

Hüsnü Paşa'nın Petersburg'daki beşinci yılında Rus Hükümetinden önemli bir haber alınmıştı. Hüsnü Paşa Rus İmparatoru III. Aleksandr'ın sıhhatinin iyice bozulduğu ve muhtelif Ortodoks kiliselerinde İmparatorun sıhhat bulması için dualar edildiği bilgisini ekleyerek Hariciyeye bildirdi. Durumu giderek ağırlaşan Rus İmparatoru 1 Kasım 1894'te Livadia'da yaşamını yitirdi. 8 Kasım'da Rus İmparatoru için düzenlenen cenaze merasimine Büyükelçi Hüsnü Paşa da iştirak etti¹⁰³. İmparatorun naaşı diğer imparatorlar gibi Peter ve Paul Katedrali olarak bilinen Ortodoks kilisesine konuldu. Osmanlı Hükümeti yaşamını yitiren Rus İmparatoru için gıyaben tertiplenen törenlere de gönderdiği memurlarla iştirak etti. Aynı şekilde, İstanbul ve başka

¹⁰⁰ BOA. Y.PRK.AZJ., 27/39, 02 S 1311/ 15.08.1893.

¹⁰¹ BOA. BEO, 103601, 29 Ca 1317/ 05.10.1899.

¹⁰² Ali Arslan, "Avrupa'dan Türkiye'ye Yahudi Göçünün Stratejik Olarak Kullanılması (1880-1920)", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt III, Sayı 5, 2007, s. 19.

¹⁰³ Rusya İmparatoru müteveffâ III. Aleksandr'ın cenâze alayında hazır bulunmak üzere yalnız Petersburg Sefiri Hüsnü Paşa hazretlerinin hükümet-i seniyye tarafından me'mûr edilmesi tensib edilmiş paşayı müşârunileyhin resmi ..., bkz. BOA. BEO, 38409, 09 Ca 1312/ 08.11.1894.

vilayetlerde tören taleplerine izin verildi¹⁰⁴. Ölen Rus İmparatorun oğlu II. Nikola, babasının hastalığı ve cenazesi esnasında II. Abdülhamid'in gösterdiği ilgiye İstanbul Elçisi Nelidov vasıtasıyla teşekkür etti¹⁰⁵.

Hüsnü Paşa'nın elçiliği sırasında gündem olan meselelerden bir diğeri de Girit'ti. Sık sık isyanlarla gündeme gelen adada 1897 yılında çıkan olayları bahane eden Yunan Hükümeti bölgeye askeri yardımla birlikte savaş gemisi göndererek tansiyonu iyice yükseltti. Osmanlı Hükümeti Büyük Devletlerin yardımını talep ederek sorunu çözmek istiyordu. Nitekim bu ülkelerdeki elçiliklere gönderilen yazı ile dışişleri nezdinde girişimlerde bulunularak yardım talebi iletildi. Hüsnü Paşa Rus Dışişleri Bakanı Muravyev ile görüşmesinde hükümetinin talebini iletmiş, Dışişleri Bakanı yaşananlardan kendilerinin de endişeli olduklarını, meseleyi yakından takip ettiklerini ve diğer ülkelerle görüştüğünden sonra ortak bir yanıt verileceğini elçiye iletmiş¹⁰⁶. Daha öncesinde ise, hâlihazırda adada görev yapan Rus Konsolosunun Girit Valisine bildirdiğine göre, kendileri hariç diğer Büyük Devletler adanın Yunanistan'a ilhakına karar vermişti¹⁰⁷. Büyük Devletler Osmanlı Devleti'ne bazı sözler vermiş olsa da, bunları yerine getirmede. Yunan Hükümetine nota verildi. Verilen cevap yeterli görülmeyince, Rus Dışişlerince yanıt, ret olarak kabul edildi. Dışişleri Bakanı Muravyev, şayet bir müdahale olacaksa, 10.000-12.000 kişilik bir kuvvetle Büyük Devletler eliyle olmalı dedi. Bu işin İtalyan ve Fransız kuvvetlerince yapılabileceğini belirtmişti¹⁰⁸. Yunanlıların sınır tanımaz ihlalleri zaman zaman Hüsnü Paşa tarafından da bildiriliyordu¹⁰⁹. Osmanlı Hükümetinde, Büyük Devletlerle olan ilişkiler de göz önünde bulundurularak, savaş son çare olarak görülüyordu ve artık kaçınılmazdı. 12 Nisan 1897'de patlak veren savaşta Osmanlı kuvvetleri kısa sürede önemli bir başarı kazanınca, Rus İmparatoru II. Nikola ateşkes ilan edilerek sulh görüşmelerine başlanması için II. Abdülhamid'e mektup gönderdi. Öte yandan Rus Hükümeti savaş sırasında Osmanlı askerleri için 4 hekim ve 9 sağlık görevlisinden oluşan bir sağlık ekibi gönderdi¹¹⁰. Büyük Devletler Osmanlı Hükümetinin Girit'e muhtariyet vermesini istiyorlardı. Osmanlı Hükümeti şartları kabul etmesine rağmen, Teselya'nın boşaltılmasını geciktirdi. Zira Osmanlı Hükümeti öncesinde Girit sorunun kesin bir şekilde çözülmesini istediği için elçiliklere talimatlar gönderdi. Petersburg

¹⁰⁴ BOA. BEO, 38330, 09 Ca 1312/ 08.11.1894; BOA. 38739, 20 Ca 1312/ 19.11.1894.

¹⁰⁵ BOA. Y.PRK.HR., 20/21, 19 C 1312/ 18.12.1894.

¹⁰⁶ BOA. Y.A.HUS., 368/6, 01 L 1314/ 05.03.1897.

¹⁰⁷ Pınar Şenişik, *Girit, Siyaset ve İsyân*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 173.

¹⁰⁸ Şenişik, *a.g.e.*, s. 194-195.

¹⁰⁹ BOA. HR.SYS., 1742/74, 14.04.1897.

¹¹⁰ Bu kişilerden pek istifade edilmediği söylenirken, Yunan ordusunda çok daha fazla ve deneyimli Rus doktorların görev yaptığı belirtilir, bkz. Saygılı, *a.g.e.*, s. 76-78.

Büyükelçisi Hüsnü Paşa da her ne kadar Dışişleri Bakanıyla görüşemese de Rus Dışişlerine Girit'te çözümle ilgili hükümetinin taleplerini ilettili¹¹¹. Osmanlı Hükümeti Yunan askerlerinin Girit'i tamamen boşaltmasını istiyordu¹¹².

9 Şubat 1904'te Rusya ile Japonya arasında başlayan savaş, dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin gündemini ilk andan itibaren meşgul etmiş ve diplomatik kanallardan dikkatle takip edilmiştir. Rusya'nın Uzakdoğu'ya yönelik emelleri dolayısıyla iki ülke arasında gerilim 1902'den beri artmış ve şimdi gerilim savaş dönüşmüştü. Petersburg Büyükelçisi Hüsnü Paşa da savaşa dair gelişmeleri yakından izleyerek Osmanlı Hariciyesi ile paylaştı. Hüsnü Paşa, Londra Büyükelçisi İstefanaki Musurus Paşa ile birlikte Rus-Japon Savaşı hakkında II. Abdülhamid'e haber ve bilgi aktaran elçilerin başında geliyordu. İstihbarat çalışmaları sayesinde günlük gelişmelerin dışında iki tarafın savaşa dair stratejileri ve planları hakkında Hariciyeye rapor halinde bilgi aktarılıyordu¹¹³. Ayrıca savaş boyunca *Novoye Vremya* gibi mühim gazetelerde yer alan yazılarda elçilikçe Hariciyeye ulaştırılıyordu. Öte yandan Osmanlı Hükümeti Pertev Paşa'yı ateşemiliter ve Murahhas sıfatıyla savaşı yakından takip etmesi için Mançurya'ya göndermişti. Pertev Paşa bölgede takriben bir yıl görev yaptı¹¹⁴. Aynı şekilde Rusya tarafına da bir gözlemci gönderilmek istendi. Bu istek Büyükelçi Hüsnü Paşa vasıtasıyla Rus Dışişleri Bakanı Lamsdorf'a iletirse de, Ruslar bu talebi geri çevirdi¹¹⁵. 2 Nisan 1904'te Hüsnü Paşa Japonların Kore'yi işgal ettiğini ve bunun Ruslar da büyük endişeye yol açtığını bildiriyordu¹¹⁶. 1904 yılı Temmuz ayında ise, aslında Osmanlı Devleti'ni zorda bırakacak bir gelişme oldu. Osmanlı Hükümetince, Rus gönüllerinin yanı sıra silah ve mühimmat taşıyan iki Rus gemisinin, ilişkilerde gerilim yaşanmaması adına, ticaret gemisi statüsünde Boğazlardan geçişine müsaade edildi. Bu durum haliyle uluslararası açıdan tartışma konusu oldu. Büyükelçi Hüsnü Paşa, Rus yetkililerin açıklamasını

¹¹¹ BOA. Y.PRK.HR., 25/28, 07 L 1315/ 01.03.1898.

¹¹² Ayşe Nükhet Adıyeko, Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908), TTK Basımevi, Ankara 2000, s. 189.

¹¹³ Hüseyin Hilmi Aladağ, "Osmanlı Zaviyesinden 1904-1905 Rus-Japon Harbi", *SEFAD*, Sayı 36, 2016, s. 590-591.

¹¹⁴ Pertev Bey, bu görev sırasında yaşadıklarını kitaplaştırmıştır, bkz. Pertev Demirhan, *Hayatının Hatıraları 1904-1905 Rus-Japon Harbi*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1943.

¹¹⁵ Pertev Bey, Rusların Osmanlı Devleti'nin gözlemci talebine olumlu yanıt vermemesi sebebiyle padişahın kendisini Mançurya'ya göndermemeyi düşündüğünü yazıyor, bkz. Saygılı, *a.g.e.*, s. 75.

¹¹⁶ "Japonya hükümetinin harekât ve muâmelâtına ve bâ-husûs Kore'yi işgaline dâir Rusya Hâriciyye Nezâreti tarafından memâlik-i ecnebiyyedeki Rusya süferâsına irsâl olunan tahrirat-ı umimiyenin ceride-i resm, ye ile neşrolunan...", bkz. BOA.Y.A.HUS., 469/83, 16 M 1322/02.04.1904.

doğrularcasına bu meselenin sadece Osmanlı Hükümetini ilgilendirdiğini ifade etti¹¹⁷. II. Abdülhamid bir Hilal-i Ahmer heyeti teşkil ederek Mançurya'ya gönderdi. Heyette Etfal Hastanesi Başhekimi İbrahim Paşa ile birlikte birkaç askeri hekim de yer aldı¹¹⁸. Böylece Rusya'ya insani çerçevede sıhhi destek sağlandı. Rusların kara savaşlarında yaşadığı başarısızlık ülkede karışıklıklara neden oldu. Hüsnü Paşa gelişmelerin mevcut yönetimin aleyhine olduğunu ve hiç iyiye gitmediğini ifade ederken¹¹⁹, bir bakıma Osmanlı muhaliflerinin de II. Abdülhamid' e karşı harekete geçebileceği endişesini taşıdığını ileri sürebiliriz. Hüsnü Paşa da ülkedeki karışıklıklar dolayısıyla Müslüman ahalinin durumundan endişe etmişti. Bu münasebetle Rus Dışişleri Bakanı Lamsdorff ile bir görüşme yaptı. Rus Bakan endişeye mahal bir durum olmadığını ifade edip, Ermeni komitelerinin de Kafkasya'da sorun çıkarmasına fırsat verilmeyeceğini ifade etti¹²⁰. Mart 1905'te Rus kuvvetleri Mukden'de Japonlara yenildiğinde Padişah Rus İmparatoruna üzüntülerini bildiren şifreli bir mesajı Petersburg Büyükelçisi aracılığıyla gönderdi¹²¹. Hüsnü Paşa 1905 yılı Mayıs ayı sonlarında gönderdiği telgrafta Rusların deniz savaşlarında da yenildiğini ve büyük bir hayal kırıklığı yaşadıklarını, halk üzerine kötü tesir yaratacağı endişesi ile açıklama yapmaktan dahi kaçındıklarını aktardı¹²².

Rusya'da yaşanan iç karışıklıklar da Osmanlı hükümetlerince yakından izleniyordu. Dolayısıyla bu hususta yaşanan gelişmeler elçilik vasıtasıyla Hariciye ile paylaşılıyordu. 15 Temmuz 1904'te İçişleri Bakanı Plehve'nin devrimciler tarafından öldürüldüğü II. Abdülhamid'e bildirilince, sultan teessürlerini bildiren mesajını, İmparatora iletmek üzere Hüsnü Paşa'ya gönderdi¹²³. Ayrıca II. Abdülhamid Hüsnü Paşa'dan cinayetin ayrıntılarını istedi¹²⁴. 1905'te ise Rusya'da iç karışıklıklar artmış ve büyük olaylar yaşandı.

¹¹⁷ Saygılı, *a.g.e.*, s. 71.

¹¹⁸ Abdülhamid Han-ı Sanî Hazretleri) Rusya'nın Mançurya'daki ordusuna izam kılınmak üzere bir (hilal-i ahmer) hey'etinin teşkilini irade ve ferman buyurmuşlardır. Bu işe Teseliya Ordusu kumandanı Müşir Edhem, doktor müşir Nafiz, sertabib Said, tabib-i hususi Recebe etfal hastanesi sertabibi İbrahim paşalar hazerat-ı me'mur buyurulmuşlardır. Heyet-i mezkuranin teşkilini müzakereye daha başkaları da me'mur ise de başlıcaları yukarıda yazdıklarından ibaretdir, bkz. BOA. Y.PRK.ASK., 225/137, 27 Za 1322/ 02.02.1905.

¹¹⁹ BOA. Y.A.HUS., 483/42, 11 Za 1322/ 17.01.1905.

¹²⁰ BOA. Y.A.HUS., 484/147, 30 Z 1322/ 07.03.1905.

¹²¹ BOA. Y.PRK. EŞA, 47/32, 29 Z 1322/ 06.03.1905; Osmanlı sultanının savaş başlamadan önce Rusların İstanbul elçisine iyi niyetli olarak savaşa girmemelerini tavsiye ettiği söylenir, bkz. Saygılı, *a.g.e.* s. 61.

¹²² BOA. Y.PRK.EŞA, 47/77, 26 Ra 1323/ 31.05.1905; Coşima Boğazı'nda Rus donanmasının imhası endişe yaratmıştır, bkz. Saygılı, *a.g.e.*, s. 69.

¹²³ BOA. Y.PRK. EŞA, 46/30, 19 Ca 1322/ 01.08.1904.

¹²⁴ Yakın zamanda ciddi bir suikast girişiminden kurtulmuş olan Osmanlı sultanı, haliyle bu tür olaylara karşı daha hassas ve tedbirli hale gelmişti, bkz. Saygılı, *a.g.e.*, s. 63.

Kanlı Pazar diye adlandırılan olaylar Osmanlı elçiliğince endişe ile yakından izlenerek, gelişmeler hızlı bir şekilde Hariciye ile paylaşıldı. 25 Haziran 1905'te Sivastopol'dan ayrılan Potemkin zırhlısında başlatılan isyan Karadeniz'de büyük bir hareketliliğe ve tedirginliğe yol açtı. Rusları İstanbul Elçisi Zinovyev'in bildirdiğine göre Rusya'da yaşanan olaylar arasında II. Abdülhamid'in en fazla ilgisini çeken ve tedirgin eden olay, bu oldu¹²⁵. Zira padişah yaşanan olayla Boğazların güvenliğini tehlikede görmüş ve Boğazların girişini mayınlatarak güvenliği hızlıca artmıştı. Ayrıca, Padişah ordu içinde kendisine karşı da bir eylem hazırlığında olunabileceğini düşünerek, tedbir almaya çalıştı. Öte yandan Hüsnü Paşa'ya gönderilen yazıda, Rus yetkililerin makul ve sonuç bir çözüm üzerinde durmaları gerektiğini tavsiye etti. Hüsnü Paşa da, gönderdiği telgrafta, Rus Hükümetinin isyana münasip bir şekilde son vermek için uğraştığını bildirdi¹²⁶.

Rusya ile olan ilişkilerin diplomatik yollara daha da gelişmesini arzulayan II. Abdülhamid Rus imparatorlarının özel günlerini tebrik etmenin yanı sıra çeşitli vesilelerle imparator ve ailesine hediyeler göndermeyi de ihmal etmedi. 1890'da III. Aleksandr kendisine araba atları hediye ettiğinde, Hüsnü Paşa'dan da bilgi alarak III. Aleksandr'a Arap kısrığı ve silah hediye etti¹²⁷. Aynı yıl ekim ayında sigarayı seven imparatora sigara hediye edildi. 1894'te yeni İmparator II. Nikola Aleksandra Fyodorovna ile evlenirken, sultan tarafından, izdivaç dolayısıyla kendilerine birçok hediyeler gönderildi¹²⁸. Yine aynı yıl Rus imparatoriçesine sultan tarafından bir Şefkat nişanı verildi¹²⁹. 1901'de ise II. Abdülhamid'in tahta çıkışının yirmi beşinci yılı dolayısıyla kutlamalar yapıp, Sultana hediyeler verilirken, Rus İmparatoru da bir Grifon heykeline yerleştirilmiş masa saatini sultana hediye etti¹³⁰. 1901'de ise Tedmür Harabelerinden çıkarılan taşların bir bölümü, muhtemelen sanat ve arkeolojiye ilgisinden ötürü Grandük Serj'e hediye edildi. Bir sonraki yıl, Rus İmparatoruna hediye olarak tütün ve tütün masası gönderildi¹³¹. Yine 1902'de porselen fabrikasında imal edilen bir çay takımı

¹²⁵ Hasip Saygılı, "1905 Potemkin İsyanı ve II. Abdülhamid", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, Sayı 7, 2016, s. 272; BOA. Y.PRK.BŞK., 79/91, 29 Z 1312/ 22.01.1909 (Tarih tasnif heyetince 1326 olarak belirlenmiş olup, bu tarih olayın tarihiyle örtüşmemektedir).

¹²⁶ BOA. Y.PRK.BŞK., 47/91, 11.05.1323/ 13.08.1905.

¹²⁷ BOA. Y.PRK.BŞK., 17/48, 05 B 1307/ 25.02.1890.

¹²⁸ BOA. Y.A.HUS., 313/72, 26 Ca 1312/ 25.11.1894.

¹²⁹ BOA. İ.HUS., 32/18, 11 C 1312/ 10.12.1894.

¹³⁰ Serkan Gedük, "Topkapı Sarayı Müzesi Saat Koleksiyonu II. Abdülhamid'e Armağan Edilen Saatler", 6. *Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi, 12-14 Mayıs 2016*, Konya 2016, s. 800-801.

¹³¹ BOA. Y.PRK. EŞA, 39/66, 04 Za 1319/ 12.02.1902.

ve vazo imparatora hediye edilmiştir¹³². 1904'te ise Padişah Rus İmparatorunun oğluna bir kilim hediye etti¹³³.

Hüsnü Paşa 1908'deki bir kez daha meşrutiyet ilan edildiğinde yönetime ağırlığını koymaya çalışan İttihatçılar tarafından Abdülhamitçi bir diplomat olarak görüldüğü için hemen görevden alındı. Rus İmparatoru uzun yıllar Petersburg Büyükelçiliği yapan ve kendilerinde iyi bir izlenim bırakan paşayı Aleksandır Nevski nişanı ile taltif ederek uğurlamıştır¹³⁴. Bir müddet boşta bekleyen Hüsnü Paşa'ya bir daha görev verilmediği gibi dışlandı. Paşanın yaşı ileri olduğu için emekliliğe zorlandı. Paşa, I. Dünya Savaşı devam ederken hayata veda etti.

Sonuç

Asker kökenli bir aileden gelen Hüseyin Hüsnü Paşa Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ile değişen koşullara hızlıca adapte olduğunu, Osmanlı eğitim kurumlarında aldığı eğitimle yetinmeyip, Fransa'nın önemli askeri eğitim kurumlarında öğrenimi ne devam ederek göstermiştir. Seçilerek gittiği Paris'te elde ettiği başarısı sayesinde kısa sürede önemli sayılabilecek görevler üstlenmiş ve kendisine duyulan güvenin karşılığını yaptığı hizmetlerle vermeye gayret ederek ideal bir Tanzimat devlet adamı portresi çizmiştir. Hüsnü Paşa'nın görevlerini ifa ederken, öne çıkan muhafazakâr tutumu, onu yenilikçi muhaliflerle ister istemez karşı karşıya getirdiği ve bürokratik ilişkilere de yansıdığı söylenebilir. Zira Paris'ten İstanbul'a çağrıldığında Hüsnü Paşa'ya birtakım geçici görevler verilmesi, çok anlaşılır değildir. Hem Paris'te bulunduğu sırada hem de sonrasında aldığı çeşitli komisyon ve heyet görevleri, onun uluslararası alandaki bilgi ve görgüsüne ne derece itibar edildiğini göstermektedir.

Muhtemelen ailesinin ve aldığı askeri eğitimin etkisiyle birçok memur ve bürokrata göre daha disiplinli ve ilkeli bir bürokrat izlenimi veren Hüsnü Paşa'yı, biraz geç de olsa II. Abdülhamid devrinde öne çıkarmıştır. Rusya ile olan ilişkilerin seyri düşünülürse, Paşa, Petersburg Elçiliği gibi diplomatik icraatın zor olduğu bir başkente, ilişkilerin daha istikrarlı ve olumlu hale getirilmesine katkı yapabileceği düşüncesi ile atanmıştır. On dokuz yıl görevi yaparak, Müslüman elçiler arasında kesintisiz en uzun süre görev yapan elçi olmuştur. Bu kendisine duyulan güvenin en açık işaretidir. Paşa, hem Karadağ hem de Petersburg'daki elçilikleri sırasında disiplinli ve prensipli anlayışının katkısını görmüş, bu yönleri, istikrarlı bir ilişkinin yanında, başarılı bir temsil gerçekleştirmesine yardımcı olmuştur. Paşanın, Karadağ Prensiği ve Rus

¹³² BOA. Y.PRK. EŞA, 40/54, 14 Ra 1320/ 21.06.1902.

¹³³ Saygılı, *a.g.e.*, s. 59.

¹³⁴ BOA. BEO., 255354, 01 N 1326/ 27.09.1908.

Çarlığı ile olan ilişkilerde gösterdiği uyum, iyi iletişim ve diyalog belirli bir ölçüde güven tesisine yardımcı olurken, paşanın, asker diplomat modelinin iyi bir örneği olarak anılmasını sağlamıştır. Paşanın aldığı eğitim, birçok Tanzimat devlet adamında olduğu gibi, sadece mesleki gelişimine değil, ilmi gelişimine de katkı yapmıştır.

Kaynakça

1.Arşiv Vesikaları

Bâb-ı âlî Evrak Odası (BEO)

Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH.MKT.)

Dâhiliye e Nezareti Sicili Ahval Umumiyesi Defterleri (DH. SAİDd.)

Hariciye Nezareti İdare (HR.İD..)

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR. MKT.)

Hariciye Nezareti Sicil-i Ahval İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti (HR. SAİD)

Hariciye Nezareti Siyasi Kısmı Evrakı (HR. SYS.)

Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH..)

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO)

İradeler Dâhiliye Nezareti (İ.DH.)

İradeler Hariciye Nezareti (İ.HR.)

İradeler Hususi (İ.HUS.)

İradeler Taltifat (İ.TAL.)

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.)

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT. MHM.)

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.)

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y. MTV.)

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhaller ve Journaller (Y.PRK. AZJ.)

Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y. PRK. ASK.)

Yıldız Perakende Evrakı Başkitâbet Dairesi Maruzatı (Y. PRK. BŞK.)

Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK. HR.)

Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik (Y..PRK.EŞA.)

Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Cetvelleri (Y..PRK.MBC.)

Yıldız Perakende Evrakı Name-i Hümayunlar (Y..PRK.NMH.)

Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM.)

Yıldız Perakende Evrakı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y..PRK.MYD.)

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.)

Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı (Y.A.RES.)

2.Matbu Eser, İnceleme ve Tezler

Adıyke, A. N., Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908), TTK Basımevi, Ankara 2000

Aladağ, H. H., “Osmanlı Devleti Zaviyesinden 1904-1905 Rus-Japon Harbi”, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 36, 2016, s. 579- 606.

Alus, A. S. M., Eski Günlerde, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

Aydın, C., *Osmanlı Askeri Organizasyonunda Kurmay Subaylar (1848-1914)*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016

Batmaz, Ş., “II. Abdülhamid Devri Bahriyesinde Personel Yetiştirme Gayretlerine Bir Örnek: Torpido Mektebi”, Osmanlı Donanmasının Seyir Defteri, Pera Müzesi Yayınları, 2009, s. 64-76.

Bayraktar, K., “Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905), Bilig, Sayı 69, 2014, s. 1-28.

Bostan, Z., Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri- II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi, Kitap Yayınevi, İstanbul 2021.

Çavdar, N., Son Osmanlı Sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa, Berikan Yayınevi, Ankara 2020.

Demirhan, P., Hayatımın Hatıraları 1904-1905 Rus-Japon Harbi, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1943.

Demiryürek, M., “Türkiye’de Yabancı Dil Olarak Fransızca Öğretiminin Tarihi Gelişimi Üzerine Bir değerlendirme (1891-1928)”, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 28, 2013, s. 130-140.

Geçili, D., “Torpido Okul Gemilerinde Eğitim Verilmesi Ve İzmit’te Torpido İstasyonu Açılması”, Uluslararası 9. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu Bildirileri, 4-5 Mayıs 2017, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017, s. 1-19.

Gedük, S., “Topkapı Sarayı Müzesi Saat Koleksiyonu II. Abdülhamid’e Armağan Edilen Saatler”, 6. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi, 12-14 Mayıs 2016, Konya 2016, s. 797-805.

- Gücüm, K., *Islahat Fermanı Sonrasında (1856-1871) Osmanlı Devlet Yapısındaki Değişime Fransa'nın Etkisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.
- İpek, Y., *İran'da Kaçar Türk Hanedanlığı Bâbîlik ve Bahâîlik*, İstanbul 2010.
- İşimtekin, S., *Nâşîru'd-din Şâh'ın Avrupa Seyahatnâmesi (Sefernâme-i Firengistan-ı Nâşîruâ-din Şah)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.
- Karadeniz, Y., *Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Malatya 2004.
- Karal Akgün, S.-Uluğtekin M., *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, TDV Yayınları, Ankara 2002.
- Lewis Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kırathı, TTK Basımevi, Ankara 1998.
- Ortaylı, İ., "Türk Tarihçiliğinde Biyografi İnşası ve Biyografik Malzeme Sorunsalı", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, (I. Uluslararası Tarih Kongresi 24-26 Mayıs 1993 Ankara), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 56-63.
- Osmanlı Belgelerine Göre Ermeni-Fransız İlişkileri (1879-1918)*, (Yay. Haz. Uğurhan Demirbaş, Ali Osman Çınar ve diğerleri), Ankara 2002.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1841-1898)*, Yay. Haz. Recep Karacakaya, Aziz Mahmut Uygun, Numan Yekeler, Seher Dilber ve diğerleri, Cilt I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.
- Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sâlnâmesi*, Ahmet İhsan ve Şurekası Matbaacılık, 1329-1331.
- Özcan U.-Temizer A., *Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Karadağ'da Türk Sefirleri ve Şehbenderleri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.
- Özkan, A., "Berlin Antlaşması Sonrasında Karadağ'da Müslüman Emlaki Meselesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt XXXV, Sayı 59, 2016, s. 85-114.
- Pakalın, M. Z., *Sicill-i Osmanî Zeyli Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*, Cilt IX, TTK Basımevi, Ankara 2008.
- Sarınay, Y., "Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)", *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2008, s. 69-105.
- Saygılı, H., *1905 Rus Devrimi ve Sultan Abdülhamid*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.
- Saygılı, H. "1905 Potemkin İsyanı ve II. Abdülhamid", *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, Sayı 7, 2016, s. 267-290.

- Saylak Aslanova, S. ,“Osmanlı-Rus İlişkilerinde Makedonya Sorunu (1885-1908), Akademik Bakış Dergisi, Cilt X, Sayı 19, 2016, s. 107-139.
- Shaw, S. J.- Shaw Kural, E., Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Cilt II, Çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 2010
- Şeber İ. N., “II. Abdülhamid Döneminde Rusya Ve Romanya’dan Gelen Yahudi Muhacirler”, İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, Sayı 53, 2012, s. 39-61.
- Şehsuvaroğlu, N. B., *Göztepe*, Türkiye Turing Otomobilciler Kurumu Yayınları, İstanbul 1969.
- Şenışık, P., Girit, Siyaset ve İsyân, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011
- Şişman A., “Mekteb-i Osmanî (1857-1864)”, Osmanlı Araştırmaları, Cilt V, Sayı 5, 1986, s. 83-160.
- Şişman, A., Tanzimat Döneminde Fransa’ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876), TTK Basımevi, Ankara 2004.
- Şişman, A., “Osmanlı Devleti’nde Batılı Anlamda Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu”, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt I, Sayı 1, 2008, s. 27-43.
- Tanör, B., Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.
- Tufan, S. “Ermeni Sorununun Etkisinde Karadeniz demiryolları Müzakereleri ve 1900 İtilafnamesi”, Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, Cilt IV, Sayı 8, 2018, s. 47-84.
- Ünlü M., “Sırların I. Kosova Zaferi’nin 500. Yıldönümünü Kutlama Girişimleri”, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı 28, 2010, s. 107-118.
- Yarçı, G., “Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi (1876-1913)”, Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt IV, Sayı 1, 2013, s. 76-114.

3.İnternet Kaynakları

[https://en.wikipedia.org/wiki/Prytanée National Militaire](https://en.wikipedia.org/wiki/Prytanée_National_Militaire) (26.11.2021)

<https://www.britannica.com/topic/Saint-Cyr-military-academy-France>.(26.11.2021)

<https://www.onlinecollege.org/10-most-prestigious-military-academies-in-the-world/>. (26.11.2021)

[https://fr.wikipedia.org/wiki/École d'application du corps royal d'état-major](https://fr.wikipedia.org/wiki/École_d'application_du_corps_royal_d'état-major) (26.11.2021)